

مطالعه تطبیقی بناهای عبادی شریعت یهود و مساجد شریعت اسلام با تاکید بر مطالعه و تحلیل روند شکل‌گیری نخستین بناها بر مبنای متون نظری و دینی*

امیر صادقی نژاد**

دانشجوی دکتری معماری، دانشکده هنر، معماری و شهرسازی، واحد کرمان، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمان، ایران.

عباس مسعودی***

استادیار گروه معماری، دانشکده هنر، معماری و شهرسازی، واحد کرمان، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمان، ایران.
(نویسنده‌ی مسئول)

تاریخ دریافت مقاله: ۹۹/۰۹/۱۰ تاریخ پذیرش نهایی: ۹۹/۱۰/۱۰

چکیده:

نوع و میزان عقاید، احکام و مضامین دینی به طور اعم و شریعت به طور اخص، می‌تواند در فرهنگ به‌طور عام، و در معماری و ساختار عبادت‌گاه‌ها به‌طور خاص، باز نمودی ویژه یابد. در این میان، در شریعت یهود و اسلام که مبتنی بر جهان‌بینی خاص خود می‌باشند؛ این باز نمودها روایتگر تفکرات، احکام و اعتقادات مذهبی وابسته به شریعت و جهان‌بینی آنهاست که در تصویر و تجسیم کالبدی بناهای عبادی و مساجد، خود را به نمایش می‌گذارد. نظریات متعددی پیرامون ویژگی‌ها و معماری بناهای عبادی و مساجد - که در طی ادوار مختلف تاریخی با ظواهر و کالبدی متفاوت نمایان شده‌اند - توسط محققین بیان شده‌است؛ اما در مورد شباهت‌ها و تفاوت‌های عام و خاص نخستین عبادت‌گاه‌ها در تاریخ شریعت یهود و اسلام سخنی به میان نیامده است. لذا، در این تحقیق به بررسی و تحلیل ساختار بناهای عبادی شریعت یهود و مساجد شریعت اسلام با تاکید بر مطالعه و تحلیل روند شکل‌گیری نخستین بناها بر مبنای متون نظری و دینی پرداخته شده است. تحقیق حاضر از دیدگاه روش تحقیق، توصیفی-تحلیلی محسوب می‌گردد. نتایج حاصل از این پژوهش نمایانگر وجه اشتراک، در ویژگی‌های تاریخی زمان پیدایش عبادت‌گاه‌های نخستین در یهودیت و اسلام است. در بررسی و ریشه‌یابی لغوی واژه‌های منسوب به عبادت‌گاه‌های نخستین در هر شریعت نیز مشخص گردید؛ در یهودیت موقعیت‌های زمانی - مکانی قوم یهود، موثر در پیدایش هر بنای عبادی با نام مخصوص به خود بوده است؛ در بخش مبانی نظری شریعت یهود و اسلام پیرامون ویژگی‌های معمار و سازنده عبادت‌گاه‌ها نیز می‌توان گفت؛ با یکدیگر اشتراک دارند؛ اما در بخش‌های مختلف طراحی معماری و ساختاری با یکدیگر افتراق دارند.

واژه‌های کلیدی: شریعت یهود، شریعت اسلام، نخستین عبادت‌گاه‌ها، بناهای عبادی، مساجد.

* این مقاله برگرفته از رساله دکتری معماری آقای امیر صادقی نژاد با عنوان «بازشناسی سیر تطور معماری مساجد از بدو پیدایش مسجد در تاریخ شریعت اسلام تا فروپاشی دولت امویان بر مبنای تعاریف و تعابیری از تاریخ معماری» به راهنمایی آقای دکتر عباس مسعودی است.

مقدمه و بیان مساله

ادیان و مکاتب موجود در جهان از نظر منشأ پیدایش به دو دسته الهی و غیرالهی تقسیم می‌شوند که در این میان، یهودیت، مسیحیت و اسلام منشأ مشترک و الهی دارند. بین شرایع آسمانی دارای کتاب، با توجه به زمان و مکان متفاوت در پیدایش، تفاوت‌ها و شباهت‌های بسیاری است. در متون تاریخی و مذهبی آنها، شخصیت‌ها، مکان‌ها و روایت‌های تاریخی با اختلافات اندک، مشابه یکدیگر ذکر شده‌اند. دیدگاه‌ها و قوانین نیز در متون مذهبی آنها غالباً دارای جهت‌گیری و کیفیت یکسانی می‌باشد. ظهور پیامبران در مکان‌ها و زمان‌های مختلف، مقتضی تفاوت بعضی روش‌های تعلیمی است. اختلاف تعالیم انبیا از این جهت، از نوع اختلاف برنامه‌هایی است که در یک کشور هر چند وقت یک بار به اجرا گذاشته می‌شود. در حالی که همه آنها از یک قانون اساسی الهام می‌گیرند. از آنجا که شکل اجرایی یک اصل کلی در شرایط گوناگون متفاوت می‌شود؛ بسیاری از اختلافات در روش انبیا نیز از نوع تفاوت در شکل اجرا بوده است؛ نه در روح قانون. اگر از زاویه‌ی مشابهت‌های نظری - عقیدتی به مسیحیت و یهودیت نگریسته شود؛ اسلام به یهودیت شبیه‌تر به نظر می‌رسد؛ آن گونه که اسلام مجموعه‌ای از اعتقادات، اخلاق و احکام شرعی است؛ یهودیت نیز حاوی شعائر، احکام و حدود شرعی است (تیواری ۱۳۷۸، ۱۲۳). شخصیت و حیات

دو پیامبر اولوالعزم شریعت یهود و اسلام یعنی حضرت موسی^(ع) و حضرت محمد مصطفی^(ص) نیز شباهت‌هایی دارد؛ هر دو پیامبر ابتدا به صورت فردی دعوت خود را آغاز کردند؛ سپس خانواده، و در نهایت رهبری قوم خود را عهده دار شدند (درحالی که در مورد حضرت عیسی^(ع) اینطور نیست). یهودیان، حضرت ابراهیم^(ع) را از طریق فرزندش اسحاق^(ع)، جد بزرگ پیامبران بنی‌اسرائیل و مسلمانان او را از طریق فرزندش اسماعیل، جد عرب‌ها می‌دانند (سجادی ۱۳۷۷، ۴۹۷؛ هاشمی رفسنجانی ۱۳۸۵). ارکان اصلی در هر شریعت، سه حوزه اعتقادات (توحید، معاد و نبوت)، اخلاق و اخلاقیات، و قوانین و مقررات آن شریعت است. شریعت یهود و اسلام از جنبه اعتقاد به توحید (تأکید بر توحید و اجتناب از شرک و بت‌پرستی)، معاد و نبوت، شباهت‌های اعتقادی قابل توجهی دارند؛ از نظر قوانین و احکام نیز در برخی موارد یهودیت و اسلام اشتراک دارند (از آن جمله احکام حیوانات حلال گوشت و حرام گوشت است) (واعظ و کاردل ایلواری ۱۳۹۱، ۹۶)؛ و نیز هر دو شریعت صاحب کتاب آسمانی^{اند} (پیترز ۱۳۸۴، ۳۱). همچنین در زمینه خلق شمایل‌های الهی و انسانی در ادیان ابراهیمی (یهودیت، مسیحیت، اسلام) نگرش یهودیت و اسلام به یکدیگر نزدیک‌تر است. این رویکرد در هر دو شریعت با هدف تشحیذ اذهان عمومی و اجتناب از گرایش‌های بت‌پرستانه گذشته صورت گرفته است (محمدی و کیل ۱۳۹۹، ۵۱).

جمع‌بندی	وجه اشتراک		عنوان
	اسلام	یهودیت	
بخشی از مبانی دینی در یهودیت و اسلام پیرامون اعتقادات و احکام، شباهت‌های قابل توجهی دارد. همچنین در بحث منشأ پیدایش، الهی بودن کتب مقدس و رفتار پیامبران هر شریعت در رابطه با مسئله گسترش دین، مشابهت‌های شایانی وجود دارد.	منشأ مشترک و الهی دارند.		از بعد منشأ پیدایش
	قرآن کریم پیام مستقیم خداوند است (حمزه‌نژاد و رهروی پوده ۱۳۹۵، ۲۰).	بخش‌هایی از تورات کنونی، پیام مستقیم خداوند است (حمزه‌نژاد و رهروی پوده ۱۳۹۵، ۲۰).	الهی بودن کتب مقدس
	توحید به یگانگی خدا (تأکید بر توحید و اجتناب از شرک و بت‌پرستی)		اعتقاد به توحید
	هر دو پیامبر ابتدا به صورت فردی دعوت خود را آغاز کردند؛ سپس خانواده، و در نهایت رهبری قوم خود را عهده‌دار شدند.		شخصیت و حیات دو پیامبر اولوالعزم شریعت یهود و اسلام
	از نظر قوانین و احکام شرعی نیز در برخی موارد، یهودیت و اسلام اشتراک دارند (از آن جمله احکام حیوانات حلال گوشت و حرام گوشت است).		قوانین و احکام شرعی
	در زمینه خلق شمایل‌های الهی و انسانی در ادیان ابراهیمی (یهودیت، مسیحیت، اسلام) نگرش یهودیت و اسلام به یکدیگر نزدیک‌تر است.		خلق شمایل‌های الهی و انسانی

جدول ۱. برخی از مهم‌ترین شباهت‌های شریعت یهود و اسلام (مأخذ: نگارندگان)

یک اصل جدایی ناپذیر و به عنوان یکی از اولویت‌ها تأکید شده است. این تأکید به حدی است که در آرمان و هدف بعثت موسی^(ع) آمده که او مأمور شده بنی اسرائیل را برای عبادت خداوند از مصر بیرون ببرد. قرآن نیز اولین دعوت پیامبر را دعوت به توحید، عبادت خدا و دوری از شرک ذکر می‌کند. مکان‌های پرستش و عبادت خداوند در یهودیت و اسلام به ترتیب با نام‌های کنیسه^۳ و مسجد برای اجتماعات دینی، عبادت و نیایش خداوند طراحی شده است (بورکه^۴ ۱۹۹۶، ۱۹۱-۱۹۲). عبادات در شریعت یهود، عمدتاً به قربانی، عشریه، روزه، نماز و در شریعت اسلامی عمدتاً به نماز، روزه، زکات و حج اطلاق می‌شود.

در همه‌ی ادیان، پرستش‌گاه‌ها، این بناهای معناگرا، نقش قابل توجهی داشته‌اند و با سایر بناها تفاوتی بنیادین و ماهوی دارند (حمزه‌نژاد و رهروی پوده ۱۳۹۵، ۱۷). به نظر چنین می‌رسد که عقاید و نگرش‌های فکری، نوع و نحوه نیایش خداوند و آیین‌های عبادی در هر شریعت، می‌تواند با ظواهر و صورت‌های گوناگون بر بخش‌های متفاوت و ساختار کلی و جزئی عبادت‌گاه‌ها تأثیر گذارند؛ که با بررسی هر یک از آنها در هر شریعت، تشابه و تفاوت میان آنها آشکار شده و با واکاوی تفاوت هر کدام، می‌توان به مفاهیم فکری- عقیدتی و نظری مرتبط با آن شریعت دست یافت. بر عبادت و پرستش در یهودیت و اسلام به عنوان

جمع بندی	وجه اشتراک		عنوان	
	اسلام	یهودیت	عبادت و پرستش- دعا و نیایش	از بعد پرستش خداوند و آئین‌های عبادی
به نظر چنین می‌رسد که در دو شریعت یهود و اسلام مشابهت‌های قابل توجهی از بعد نوعیت عبادت و نیایش خداوند و اهمیت برپایی نماز وجود دارد.	بر عبادت و پرستش خداوند در یهودیت و اسلام به عنوان یک اصل جدایی ناپذیر و به عنوان یکی از اولویت‌ها تأکید شده است.			
	جایگاه نماز در آئین یهود و نیز مقدماتی که برای انجام مراسم عبادی دارند؛ بی‌شبهت به جایگاه و مقدمات نماز در شریعت اسلام نمی‌باشد.		نماز	

جدول ۲. برخی از مهم‌ترین شباهت‌های شریعت یهود و اسلام از بعد پرستش خداوند و آئین‌های عبادی (مأخذ: نگارندگان)

در اکثر کتب و مقالات مربوط به بناهای عبادی یهودیت و مساجد در اسلام، به صورت کلی و جزئی به معرفی و یا بررسی عبادت‌گاه‌ها در دو شریعت یاد شده بسنده شده است. همچون اشاره و بررسی رسول جعفریان (۱۳۸۲) در کتاب «معرفی آثار اسلامی مکه و مدینه» که با استفاده از منابع مختلف تاریخی، آثار و اماکن اسلامی دو شهر مقدس «مکه» و «مدینه» معرفی گردیده و تاریخچه و ویژگی‌های هر بنا تشریح شده است. سید کمال حاج سید جوادی (۱۳۶۱) در مقاله «سیری در معماری مسجد النبی» با استناد به کتب تاریخی به تشریح چگونگی ساخت و گسترش مسجدالنبی پرداخته است. همچنین در میان پژوهشگران داخلی می‌توان به حسین توفیقی (۱۳۸۵) با کتاب «آشنایی با ادیان بزرگ» که به معرفی عقاید، شعائر، اخلاقیات و دیگر موضوعات مطرح در ادیان بزرگ جهان به همراه بررسی تاریخچه مختصر آنها و جعفر حمیدی (۱۳۶۴) با کتاب «تاریخ اورشلیم» که ریشه‌های تاریخی اورشلیم و مسائل مرتبط با قوم یهود تشریح گردیده است؛ اشاره کرد. در میان منابع لاتین ترجمه شده نیز می‌توان

ویژگی‌ها و شباهت‌های نظری- عقیدتی، همچنین، اشتراک کلی در برخی آئین‌ها و نحوه پرستش خداوند در یهودیت و اسلام در ابعاد گوناگون موجب شده است تا این سوال به ذهن متبادر شود که با توجه به نقش و جایگاه عبادت‌گاه‌ها به عنوان مرکز اصلی عبادت و نیایش خداوند و انجام آئین‌های عبادی در دو شریعت یاد شده، آیا در زمینه شکل‌گیری بناهای عبادی شریعت یهود و مساجد شریعت اسلام نیز، این اشتراکات و افتراقات وجود دارد؟ دنیای امروز به شدت مبتلا به تشنت آرا در بین مخاطبین عقاید گوناگون است. جستجوی زبان مشابه در میان شرایع، نتیجه جدال بر سر مفاهیمی که گاه در معنا همگون، اما در صورت متفاوتند را؛ به نفع مشترکات عقیدتی خاتمه خواهد داد.

پیشینه پژوهش

با استناد به مدارک موجود و به لحاظ سابقه تحقیق، باید یادآور شد کتب و مقالات متعددی در ایران و جهان پیرامون یهودیت و اسلام در زمینه‌های گوناگون نگارش شده است.

تا بتوان به تحلیل تاریخ پیدایش نخستین بناهای عبادی یهودیت و مساجد در شریعت اسلام دست یافت. در گام دوم، و در بخشی از مطالعات کتابخانه‌ای این پژوهش، نخست به ریشه‌یابی لغوی نخستین عبادت‌گاه‌های شریعت یهود و اسلام پرداخته شده است و در ادامه، به بررسی و تحلیل مبانی نظری یهودیت و اسلام پیرامون نخستین بناهای عبادی و مساجد با بررسی متون گوناگون پرداخته شد؛ و در نهایت، به بررسی و تحلیل ویژگی‌ها و ساختار گونه‌های نخستین بناهای عبادی یهودیت و مساجد در شریعت اسلام پرداخته خواهد شد و سپس با بررسی تطبیقی، شباهت و تمایزات بیان می‌گردد. در پایان نتایج پژوهش در قالب جدول بیان می‌گردد.

بررسی و تحلیل بناهای عبادی شریعت یهود و مساجد شریعت اسلام با تاکید بر مطالعه و تحلیل تاریخ نخستین بناها
بخش اول: مطالعه و تحلیل، تاریخ پیدایش نخستین بناهای عبادی شریعت یهود و مساجد در شریعت اسلام
تاریخ پیدایش نخستین بناهای عبادی شریعت یهود بر مبنای متون نظری^{۱۶}

اولین عبادت‌گاه‌های یهودیان در واقع پس از خروج آنان از مصر که توسط حضرت موسی و با پذیرش دین یهودیت ایجاد شد. پس از خروج از مصر، قوم بنی‌اسرائیل مدت چهل سال در بیابان سینا بودند و در این مدت عبادت‌گاه‌ها در واقع چادرهای بزرگی بودند که در آنها علاوه بر مسائل عبادی، آموزش مسائل شرعی و دینی توسط حضرت موسی و بزرگان قوم داده می‌شد (ماتاسا^{۱۷} ۲۰۱۸). اولین مکان پرستش یهودیان، که اساساً چادری متحرک بود؛ شامل حیاط، تالار و اتاقچه (داشفسکی^{۱۸} ۲۰۱۸). در عرض عبادتگاه یازده ستون و در طول آن بیست و یک ستون مانند تیر چادر برپا شده بود و پرده‌های سفیدی بین این ستون‌ها قرار داشت؛ به جز ورودی شرقی، که با پرده‌های متحرک آبی و ارغوانی که فضاهای باز را پر کرده بودند؛ بسته شده بود (تاچائو^{۱۹} ۱۹۶۰). پس از ورود قوم بنی‌اسرائیل به سرزمین بیت‌المقدس و در زمان سلیمان، عبادت‌گاه بزرگی در این شهر ساخته شد که دارای دیوارهای سنگی بود و در آن علاوه بر نماز و دعا، قربانی‌هایی از حیوانات حلال گوشت در مکان مخصوصی ذبح می‌شد. این معبد که بیت همیقداش یا خانه مقدس نامیده می‌شد؛ مهمترین مکان مذهبی یهودیان بود که در حدود سه هزار سال پیش

به ایزیدور اپستاین ترجمه‌ی بهزاد سالکی (۱۳۸۸) با کتاب «یهودیت بررسی تاریخی» که بررسی چهارهزار سال تاریخ یهود از زمان تألیف کتاب مقدس تا تأسیس دولت اسرائیل، فینکلشتاین و آلشرسلیبرمن، ترجمه‌ی سعید کریم‌پور (۱۳۹۶)، با کتاب «باستان‌شناسی کتاب مقدس» که با نگاهی نو به تاریخ قوم یهود به بررسی منشأ کتاب‌های مقدس پرداخته است؛ اشاره کرد. فرید دهمان (۱۳۸۹) نیز در کتاب «معماری اماکن مذهبی» اشاراتی به نحوه شکل‌گیری مساجد، کلیساها و کنیسه‌ها داشته است. البته پژوهشگرانی همچون جی. دانیل هایس^۵ (۲۰۱۶) با کتاب «معبد و مرقده»، و کورنیوک رابرت^۶ (۲۰۱۴) در کتاب «معبد»^۸ با استناد به منابع تاریخی به شرح چگونگی ساخت عبادت‌گاه‌ها در یهودیت پرداخته شده است. جودی مگنس^۹ (۲۰۱۲) در «باستان‌شناسی سرزمین مقدس از تخریب معبد سلیمان تا پیروزی مسلمانان»^{۱۰} و یوسف گارفینکل^{۱۱} و مادلین مومکوگلو^{۱۲} (۲۰۱۹) در مقاله «معبد سلیمان در بستر عصر آهن»^{۱۳}، با استناد به یافته‌های باستان‌شناسی به شرح بخشی از ویژگی‌های بناهای عبادی در شریعت یهود پرداخته‌اند. همچنین ریوکا گونن^{۱۴} (۲۰۰۳) در کتاب «مقدسات مورد بحث: دیدگاه‌های مسلمانان، یهودیان، و مسیحی در مورد معبد»^{۱۵} به بحث و بررسی عبادت‌گاه‌ها در یهودیت در مقاطع گوناگون تاریخی پرداخته است. با توجه به مرور کتب و مقالات مرتبط با تحقیق در پیشینه پژوهش، می‌توان گفت تاکنون تحقیق تخصصی در زمینه مقایسه‌ی (شباهت‌ها و تفاوت‌ها)، نخستین عبادت‌گاه‌ها در یهودیت و اسلام در ابعاد گوناگون نظری صورت نگرفته است و کارهای مشابه صورت گرفته، عبادت‌گاه‌ها را در طی یک دوره خاص زمانی و در یک شریعت مورد پژوهش قرار داده‌اند و در هیچکدام از پژوهش‌های نامبرده شده، شباهت‌ها و تفاوت‌ها در زمینه‌های مختلف، چندگانه و ساختاری به صورت صریح و شفاف تشریح نشده است.

روش پژوهش

تحقیق حاضر از حیث موضوع تحقیق بنیادی است؛ برای انجام این پژوهش از رویکرد تطبیقی با روش توصیفی-تحلیلی و استدلال منطقی استفاده شده است. روش جمع‌آوری اطلاعات مبتنی بر مرور، بررسی و تحلیل مقالات و کتب مرتبط با پژوهش از طریق جستجوی هدفمند کتابخانه‌ای و جستجوی منابع الکترونیکی و بانک‌های اطلاعاتی بوده است. در این پژوهش در گام اول، به بررسی و تحلیل منابع تاریخی مرتبط با تاریخ یهودیت و اسلام پرداخته شده است

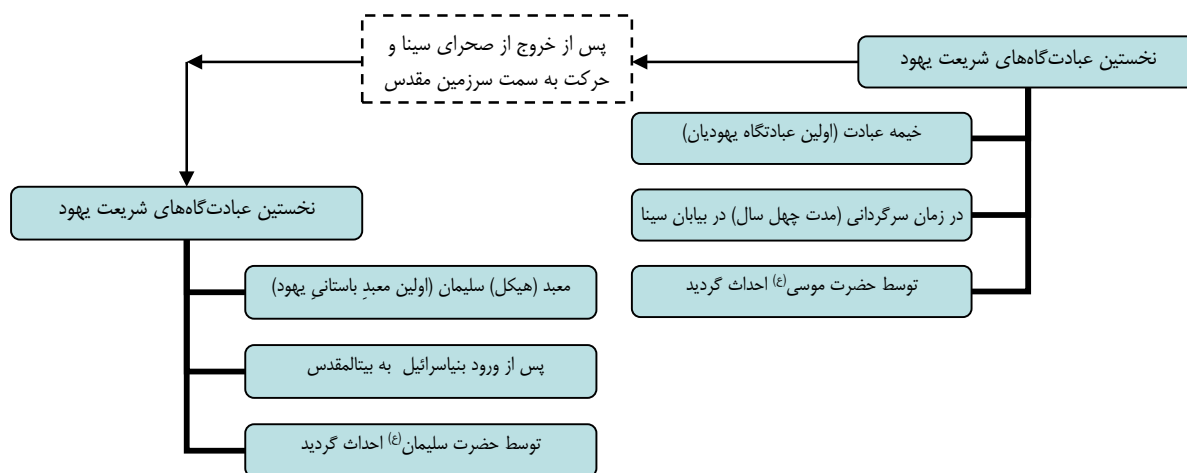

می‌دانستند (توفیقی ۱۳۸۵، ۹۸). در کتب عهد عتیق اینگونه به شرح ساخت نخستین بناهای عبادی پرداخته شده است؛ خداوند به قوم یهود دستور داد که در زمان سرگردانی در بیابان، چادری تهیه کنند که این چادر محل ارتباط و حضور خدا با آنان بود (در عهد عتیق از این چادر به نام خیمه عبادت یاد شده است)؛ در این چادر تابوت عهد قرار داشت و قوم یهود در هنگام حرکت این چادر را با خود از محلی به محل دیگر حمل می‌کردند (خروج باب ۲۷ و ۲۶). همچنین بر اساس کتب عهد عتیق، پس از خروج از صحرای سینا و ورود به سرزمین مقدس، معبد مقدس (اولین معبد باستانی یهود) در زمانی که قوم یهود متحد بود و تحت فرمان سلیمان قرار داشت بنا گردید (دوم سموئیل باب ۷). داود پسر یسی تصمیم داشت معبدی برای خداوند بسازد و زمین آن را برای ساختش خریداری کرد؛ اما خداوند وعده داد پسرش سلیمان آن معبد را به اتمام خواهد رساند (یکم تواریخ باب ۱۷).

توسط سلیمان نبی ساخته شد و چهارصد سال برپا بود. پس از چهارصد سال این مکان در زمان حمله بابلی‌ها به فرماندهی «بخت‌النصر» تخریب و به آتش کشیده شد؛ و قوم بنی‌اسرائیل به اسارت بابلی‌ها درآمدند (ناس ۱۳۵۴).

تاریخ پیدایش نخستین بناهای عبادی شریعت یهود بر مبنای متون کتب عهد عتیق^{۲۰}

عهد عتیق یا عهد قدیم یا تنخ کتاب مقدس یهودیان است. عهد عتیق نامی است که مسیحیان در مقابل عهد جدید به این کتاب داده‌اند؛ اما یهودیان به کتاب مقدس خود تنخ می‌گویند که شامل تورات (پنج کتاب اول تنخ) به‌علاوه کتاب‌های پیامبران است. نسخه‌های کنونی تنخ از ۳۹ کتاب تشکیل شده‌اند. ترتیب این کتاب‌ها در نسخه‌های یهودی و مسیحی با هم تفاوت دارد؛ مسیحیان علاوه بر این، ۷ کتاب دیگر را هم در زمره کتاب‌های عهد عتیق وارد کرده بودند؛ اما یهودیان آن کتب را نامعتبر

نمودار ۱. تاریخ پیدایش نخستین بناهای عبادی شریعت یهود (مأخذ: نگارندگان)

ب) مسجد الحرام: یادگار ابراهیم^(ع) و اسماعیل^(ع) بوده که برخی آغاز ساخت آن را به حضرت آدم^(ع) نسبت می‌دهند که به‌وسیله ابراهیم^(ع) و اسماعیل^(ع) تجدید بنا گردید. برخی بر آنند که اولین مسجدی که پس از استقرار اسلام بنا شده؛ مسجد قباست (مرتضی عاملی ۱۴۲۶ق، ۵۶؛ حلبی ۱۴۲۷ق، ۲۳۶). اما این تنها گفته پاره‌ای مورخان چون ابن جوزی است؛ و مورخان بزرگی چون طبری و پیش از او سیره نویسانی چون هشام و واقدی چنین چیزی نگفته‌اند.

تاریخ پیدایش نخستین مساجد در شریعت اسلام بر مبنای متون نظری

در میحث «تاریخ مسجد در اسلام» پرسش اساسی این بوده است که اولین مسجدی که پس از بعثت پیامبر^(ص) بنا شده است کدام است؟ پیش از اینکه اسلام با تولد پیامبر^(ص) تولد یابد دو مسجد^{۲۱} مهم وجود داشت که عبارت بود از: الف) مسجد الاقصی^{۲۲}؛ که به دست حضرت سلیمان^(ع) ساخته شد و به‌وسیله دیگر پیامبران تعمیر و تجدید بنا شد.

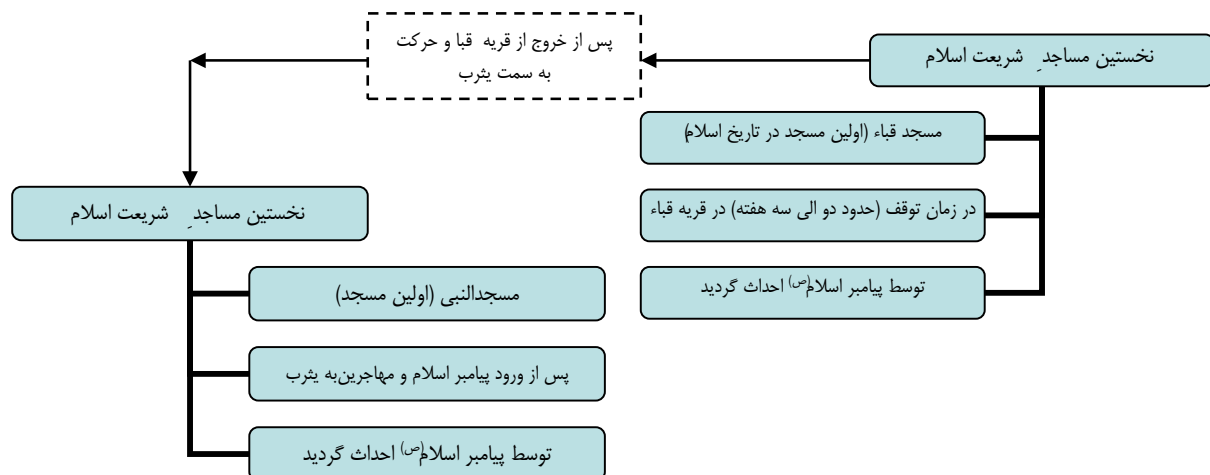

اسلام به پیشنهاد عمار یاسر یا به تقاضای ساکنان محل در قبا بنا شد (نجفی ۱۳۸۶، ۱۹-۱۳؛ ابن‌اثیر ۱۳۷۰، ۶۳۰). سرانجام با ورود علی بن ابی‌طالب و همراهانش به قبا، و حرکت به سمت یثرب، پیامبر اسلام با استقبال پرشور مسلمانان یثرب وارد این شهر شدند. هجرت پیامبر اسلام به مدینه سرآغاز تحولی عظیم در تاریخ اسلام محسوب می‌شود. با ورود ایشان به مدینه، حکومت اسلامی در این شهر تشکیل شد. نخستین اقدام رسول خدا پس از ورود به مدینه ساختن مسجدالنبی بود. پیامبر خدا در نخستین روز ورود به مدینه (این شهر پیش از هجرت پیامبر اسلام به آن، یثرب نام داشت)؛ به ساختن مسجدی پرداخت که نخستین تجربه جمعی اعراب در معماری بود. صحابه، اعم از مهاجر و انصار و حتی شخص پیامبر اسلام و نیز زنان در ساختن آن دخیل و سهیم بودند (کاتب واقفی ۱۳۷۴، ۲۳۹).

تاریخ پیدایش نخستین مساجد در شریعت اسلام بر مبنای متون کتاب آسمانی

قرآن کتاب مقدس شریعت اسلام است و در باور مسلمانان سخنان خداست که به صورت وحی از سوی او توسط جبرئیل بر پیامبر اسلام، محمد بن عبدالله، نازل گردیده‌است. از نظر تاریخی، دیدگاه غالب آن است که قرآن در زمان عثمان، خلیفه سوم، تحت نظارت جمعی از صحابه به رهبری زید بن ثابت به صورت یک کتاب، موسوم به مصحف عثمان جمع گردید و نسخه‌هایی از آن به مکه، دمشق، کوفه و بصره ارسال گردید (کامپو^{۲۴}، ۲۰۱۴، ۵۷۲-۵۷۳). با مطالعه و بررسی آیات و سوره‌های قرآن کریم می‌توان گفت در قرآن کتاب آسمانی شریعت اسلام، اشاره‌ی صریح و شفافیه به نام اولین مسجد ساخته شده در تاریخ اسلام نشده است.

از برخی روایات نیز چنین برمی‌آید که شاید اولین مسجد در اسلام نباشد؛ چنانکه امام صادق^(ع) می‌فرماید: (خطاب به عقبه بن خالد) برای سرکشی از مساجد اطراف مدینه، از مسجد قبا شروع کن؛ زیرا این مسجد اولین مسجد در منطقه است که رسول خدا^(ص) در آن نماز گزارده است (حر عاملی ۱۴۱۴ق، ۲۷۶). ابن سعد در «الطبقات» از جایگاه نماز «مصعب و ابن زراره» که برای آموزش قرآن و احکام دینی به مدینه از سوی پیامبر^(ص) اعزام شدند و در آنجا نماز جماعت با مردم می‌خواندند؛ به‌عنوان مسجد یاد کرده است؛ او از زنی به نام «نوار» آورده است که پیش از ورود پیامبر^(ص) به مدینه، جایگاه کنونی مسجدالنبی، محل نماز جمعه و جماعت مسلمانان بوده است که پیامبر^(ص) پس از ورود به مدینه ساختمان آن را بنا نهاده‌اند (واقفی ۱۳۷۴، ۶۰۹). از شواهد چنین برمی‌آید که تا سال سیزدهم بعثت مسلمانان از داشتن مسجد این چنین محروم بوده‌اند. با این حال سمهودی در «وفاء الوفاء» می‌گوید: مسجد قبا در حقیقت اولین مسجدی است که پیامبر^(ص) آشکارا در آن نماز جماعت برگزار نموده است؛ وگرنه پیش از این مسجد نیز مساجد دیگری توسط مسلمانان ساخته شده بود؛ او آنگاه به نقل از جابر می‌گوید: ما پیش از ورود پیامبر^(ص) به مدینه مسجد می‌ساختیم و در آن نماز می‌گذاریم^{۲۳} به طور کلی و به عقیده بسیاری از محققین تاریخ اسلام، مسجد قبا نخستین مسجد در تاریخ اسلام است که در بیرون شهر مدینه قرار دارد. نخستین سنگ‌های بنای این مسجد توسط حضرت محمد^(ص) پس از مهاجرت او از مکه به مدینه (قبل از ورود به مدینه) گذاشته شد. قبا نام قریه‌ای در نزدیکی مدینه بوده‌است. مسجد در سال اول هجری، توسط پیامبر

نمودار ۲. تاریخ پیدایش نخستین مساجد در شریعت اسلام (مأخذ: نگارندگان)

شریعت	نام	شرح	تاریخ پیدایش نخستین عبادت‌گاه‌ها و ارتباط با نوع عبادت‌گاه (ویژگی کلی)	جمع‌بندی
یهودیت	خیمه عبادت	اولین عبادت‌گاه غیر ثابت (موقت) قوم بنی‌اسرائیل، از زمانی که از مصر خارج شدند و تا زمانی که سلیمان اولین معبد را ساخت پایرجا بود.	عبادت‌گاه چادری متحرک (حضور قابل حمل و روحانی خداوند همراه با قوم بنی‌اسرائیل)	به طور کلی می‌توان گفت به تناسب موقعیت زمانی و مکانی و بر اساس نیازهای موجود و رفع آن (در مقطع زمانی خاص خود) و بر حسب موقعیت، داشته‌ها و امکانات محیطی موجود در محل، نخستین عبادت‌گاه‌ها شکل گرفته‌اند.
	معبد سلیمان	اولین عبادت‌گاه ثابت قوم بنی‌اسرائیل، واقع در شهر مقدس یهودیان (در اورشلیم بر کوه موری بنا شده بود)	عبادت‌گاه بزرگ با دیوارهای سنگی	
اسلام	مسجد قباء	اولین عبادت‌گاه ثابت مسلمانان قبل از ورود به یثرب، واقع در قریه قباء (قبا در واقع بخشی از یثرب بوده)	بنای مسجد تنها دیواری است از سنگ‌های حرّه، که بر گرد آن کشیده شد (این شبه ۵۷، ۱۳۸۰)	
	مسجد النبی	اولین عبادت‌گاه ثابت مسلمانان پس از ورود به یثرب، واقع در شهر مدینه (اسم «مدینه» قبل از هجرت «یثرب» است)	بنای مسجد از جنس خشت و گل بود (جعفریان ۱۳۸۲، ۲۰۴-۲۰۳)	

جدول ۳. تاریخ پیدایش نخستین عبادت‌گاه‌های شریعت یهود و اسلام و ارتباط با نوع عبادت‌گاه (مأخذ: نگارندگان)

(پاتای^{۲۵}، ۱۹۹۰، ۳۱۲). واژه لاتین «Tabernacle» که در ترجمه انگلیسی میشکان استفاده می‌شود به معنی «چادر» است و به معنای حضور قابل حمل و روحانی خداوند همراه با قوم بنی‌اسرائیل، تعبیر شده است.

معبد-هیكل: یکی از نام‌های معبد، هیكل بوده است؛ در دستور زبان عبری כִּיבֶּטֶח (کیبیت) به معنای معبد، خانه مقدس، بیت مقدس معنا گردیده است. در فرهنگ فارسی معین واژه معبد (مَب) [ع. ا.] جای عبادت، پرستش‌گاه، لغت‌نامه دهخدا معبد [م-ب] [ع. ا.] محل عبادت، پرستش‌گاه، جای عبادت، ج. معابد (ناظم الاطباء)؛ جایی که عبادت کنند (از اقرب الموارد)؛ عبادت‌گاه و جای پرستش‌نصاری نیز آید؛ ترجمه و تفسیر شده است. همچنین در فرهنگ فارسی معین واژه هیكل (هَك) [ع. ا.] بنای مرتفع؛ و در فرهنگ فارسی عمید، معبد، معنا شده است. یک معبد، به معنای کاملاً کلی، مکانی مقدس است که پیروان هر مذهبی برای عبادت به آنجا می‌روند. هر مذهبی معمولاً دارای معبدی است؛ مکانی برای عبادت که با این نام شناخته می‌شود. معبد، برای آنها، خانه خدا است. تمام این مذاهب از کلمه معبد برای اشاره به هر مکان عبادت پیروان آن ادیان استفاده می‌کنند. باین‌حال، این اعتقاد به نامیدن هر مکان عبادت‌گاه هنگامی که نوبت یهودیت است تغییر می‌کند. برای یهودیان، کلمه معبد در درجه اول به زیارت‌گاه‌هایی گفته می‌شود که در اورشلیم دیده

بخش دوم: مطالعه و تحلیل
(الف) واژه‌ها و مفاهیم منسوب به نخستین بناها
(ب) مبانی نظری شریعت یهود و اسلام
(پ) تحلیل ویژگی‌های گونه‌های نخستین
(الف) مطالعه و تحلیل: واژه‌ها و مفاهیم منسوب به نخستین عبادت‌گاه‌های شریعت یهود و اسلام
ریشه‌یابی لغوی

با توجه به بررسی و مطالعه متون نظری و کتب عهد عتیق به نام «خیمه عبادت» که در برخی از متون نظری، از خیمه عبادت با نام «میشکان» یاد شده است؛ می‌توان دست یافت. همچنین، اولین معبد باستانی یهودیت نیز به‌عنوان هیكل سلیمان و یا معبد سلیمان یاد شده است. بخشی از منابع نظری متقدم نیز در مورد عبادت‌گاه‌های یهودیت از عنوان «کنیسه» استفاده کرده‌اند. در این بخش به ریشه‌یابی لغات و ارائه مفاهیم مرتبط با هر یک از بناهای عبادی در یهودیت و اسلام خواهیم پرداخت.

خیمه عبادت-میشکان: یکی از نام‌های خیمه عبادت، میشکان بوده است؛ در دستور زبان عبری מִשְׁכָּן (میشکان) به معنای مسکن، محل سکونت است. همچنین، میشکان از ریشه «سکن» که معادل «سکن» در عربی و فارسی است گرفته شده است و محل حضور یا سکنی‌گزیدن نیز معنا شده است؛ که ارتباط با حضور خداوند به همراه قوم بنی‌اسرائیل در صحرای سینا دارد. این حضور معمولاً به‌عنوان حضور شکینا (سکینه) در نظر گرفته می‌شود

با توجه به بررسی و مطالعه متون نظری و قرآن، کتاب آسمانی شریعت اسلام، به نام «مسجد» به‌عنوان عبادت‌گاه خاص مسلمانان می‌توان دست یافت. در این بخش به ریشه‌یابی لغت و ارائه مفاهیم مرتبط با مسجد در تاریخ اسلام خواهیم پرداخت.

مسجد: «مسجد» در زبان عربی، از ماده «س-ج-د» به معنای نهادن پیشانی بر زمین و به خاک افتادن به نشانه کمال خضوع است و مسجد، اسم مکان و به معنای جایی است که در آنجا سجده می‌کنند (مصطفوی ۱۳۶۸، ۵۵). برخی معتقدند کلمه مسجد از واژه‌های غیرعربی «msgd» به معنای محل عبادت گرفته شده است که در متون زبان آرامی مربوط به قرن پنجم پیش از میلاد مسیح وجود دارد. در دوره پیش از اسلام این کلمه برای اشاره به هر مکان و معبدی بوده که در آن خدا را عبادت می‌کرده‌اند. برخی معتقدند کلمه «مساجد» در آیه چهلیم سوره حج در همین معنا به کار رفته است. دهخدا با استناد به منابع کهن و ذکر نمونه‌های بسیار از آنها نوشته است که کلمه عربی مسجد، در اصل، به صورت کلمه «مزگت» از زبان آرامی وارد عربی و فارسی شده است (دهخدا ۱۳۷۲، ذیل واژه «مزگت»). او به نقل از این منابع آورده است که حروف «ز»، «گ» و «ت» در عربی به «س»، «ج» و «د» تغییر کرده و مسجد در عربی یعنی جای سجده کردن. به نقل از این منابع، مزگت به معنای نمازخانه، خانه خدا، «خانه‌ای که برای پرستش پروردگار بسازند و هر کس خواست در آن عبادت کند» و نظائر آن می‌آمده است (دهخدا ۱۳۷۲، ذیل واژه «مزگت»). همچنین واژه «مسجد» خاستگاه اصلی واژه انگلیسی «mosque» است (آذرنوش و مکوند ۱۳۸۹، ۷). واژه‌های که در انگلیسی به معنی مسجد است نیز، ریشه در «مزگت» دارد.

می‌شود. اگر یهودیت از کلمه معبد استفاده می‌کند؛ به معبد مقدس که در اورشلیم بود؛ مراجعه می‌کند. سلیمان اولین معبد باستانی یهودیت را تقریباً ۹۷۰ سال پیش از میلاد مسیح ساخت (حمیدی ۱۳۶۴، ۸۲). واژه لاتین «Temple» -که در ترجمه انگلیسی معبد استفاده می‌شود- به معنای ساختمان (معمولاً ساختمان بزرگ و پراهمت)، تعبیر شده است.

کنیسه: در دستور زبان عبری בית כנסת (کنیسه یا کنشت) به معنای نیایش‌گاه یهودیان یا محل اجتماعات دینی یهودیان است. همچنین معنای لغوی کنیسه در فرهنگ معین (ک س یا س) [معر. کنیسه] (ا.) پرستش‌گاه یهودان، و در فرهنگ فارسی عمید معبد یهود، کنشت، بیان شده است. کلمه کنیسه از واژه یونانی Sinagogos گرفته شده است. این کلمه به مکانی اطلاق می‌شود که افراد در آن جمع می‌شوند. از زمان تخریب معبد نخست یهودیان در اورشلیم، کنیسه خانه عبادت یهودیان است. از طرف دیگر، کنیسه چیزی جز یک تالار شهری در دوران قدیم نبود. در آن زمان، ارتباط بسیار خوبی با عبادت نداشت. هدف از ساخت یک کنیسه نیز در مقایسه با مقصدی که یک معبد ساخته شده متفاوت است. هدف اصلی ساخت کنیسه بحث و گفتگوهای مرتبط با تجارت بود. در حقیقت، تجارت جامعه توسط جامعه یهود در یک کنیسه انجام می‌شد. این شرایط تا زمانی که معبد نخست وجود داشت؛ پارچا بود. پس از تخریب معبد، کنیسه برای هدف اصلی عبادت ساخته شد؛ به‌عنوان راهی برای تکریم معبد، سبک عبادت نیز در کنیسه‌ها تغییراتی را پشت سر گذاشته است (لواین^{۲۶} ۲۰۰۰).

جمع بندی: تفاوت معبد و کنیسه ریشه در اعتقادات یهودیت دارد. معبد و کنیسه دو کلمه هستند که غالباً به‌عنوان کلماتی در نظر گرفته می‌شوند که معنای یکسانی را نشان می‌دهد. در واقع، از نگاه یهودیت، این‌گونه نیستند. آنها دو حس مختلف را هنگام استفاده (معبد و کنیسه) جداگانه انتقال می‌دهند. یک معبد، به معنای کاملاً کلی، مکانی مقدس است که پیروان هر مذهبی برای عبادت به آنجا می‌روند. اگر از چشم‌انداز تاریخی این واژه‌ها و اصطلاحات نگرینسته شود؛ می‌توان گفت کلمات یاد شده در گذشته تفاوت‌هایی داشته‌اند. به‌طور کلی می‌توان گفت عملکرد معبد و یک کنیسه کاملاً متفاوت بوده و تنها با نابودی معبد، کنیسه‌ها از اهمیت بیشتری برخوردار شدند و کنیسه‌ها تکامل یافتند تا به مکانی مقدس برای نماز و مطالعه تورات تبدیل شوند.

(ب)

شریعت	نام	شرح واژه‌ها و مفاهیم	نحوه و نوع عبادت (ویژگی کلی)	جمع‌بندی
یهودیت	خیمه عبادت (میشکان)	محل حضور (ارتباط با حضور خداوند به همراه قوم بنی‌اسرائیل)	علاوه بر مسائل عبادی، آموزش مسائل شرعی و دینی توسط حضرت موسی و بزرگان قوم داده می‌شد (سنگتراش و پورمند ۱۳۹۸، ۷)؛ قربانی‌هایی نیز در مکان مخصوصی ذبح می‌شد.	شرح واژه‌ها و مفاهیم عبادت‌گاه‌های نخستین در هر شریعت، و نحوه و نوع عبادت در عبادت‌گاه‌ها، اشتراک و افتراق کلی بین آنها را بیان می‌کند. به طور کلی، میان نحوه عبادت در خیمه عبادت و معبد سلیمان شباهت‌های کلی وجود دارد و در مقایسه با کنیسه کمترین شباهت در نحوه عبادت وجود دارد؛ و می‌توان گفت میان کنیسه و مسجد شباهت‌هایی در نحوه عبادت وجود دارد.
	معبد (هیکل) سلیمان	محل عبادت	علاوه بر نماز و دعا، قربانی‌هایی در مکان مخصوصی ذبح می‌شد.	
	کنیسه	محل اجتماعات دینی یهودیان (از زمان تخریب معبد نخست یهودیان در اورشلیم، کنیسه خانه عبادت یهودیان است).	در صورتی که دست‌کم ده مرد در کنیسه وجود داشته باشد نماز برگزار می‌شود. در این حال یک نفر جلو می‌ایستد و قسمت‌هایی از تورات یا دعاهایی به عبری می‌خواند؛ و در مواردی رکوع می‌کنند (توفیقی ۱۳۸۵، ۱۸). به طور کلی در کنیسه یهودیان عبادت، نماز، مطالعه و خواندن تورات انجام می‌شود. در کنیسه‌ها قربانی نمی‌کنند.	
اسلام	مسجد	مسجد در اصطلاح رایج فعلی به معنای عبادتگاه خاص مسلمانان و محل نماز خواندن آنهاست. گفته‌اند از آن رو که مسلمانان در نماز، سجده می‌کنند و سجده نهایت خضوع در عبادت است؛ این مکان را مسجد به معنای جای سجده نامیده‌اند.	اقامه نمازهای جماعت	اقامه نمازهای جماعت، و همچون مرکزی برای اداره حکومت و برگزاری جلسات سیاسی، نظامی و اجتماعی بود.
	قبا	قبا	قبا	
	النبی	النبی	النبی	

جدول ۴. واژه‌ها و مفاهیم منسوب به نخستین عبادت‌گاهی شریعت یهود و اسلام و ارتباط با نحوه و نوع عبادت (مأخذ: نگارندگان)

ب) مطالعه و تحلیل: مبانی نظری شریعت یهود و اسلام پیرامون معماری و ساخت (نخستین) بناهای عبادی و مساجد^{۲۷}

جمع‌بندی	منابع گوناگون مطالعاتی		چگونگی شکل‌گیری عبادت‌گاه‌های نخستین			
	نتایج	منابع مطالعاتی	جمع‌بندی	نحوه شکل‌گیری	نام	شریعت
بخش قابل توجهی از منابع مطالعاتی در یهودیت پیرامون خیمه عبادت و معبد سلیمان برگرفته از منابع و کتب عهد عتیق است.	کاوش‌های باستانی زیادی انجام گرفته است.	یافته‌های باستان‌شناسی	بر اساس ابلاغ وحی به پیامبران قوم یهود (دستورالعمل) طراحی و ساخت خیمه عبادت و معبد سلیمان در کتب عهد عتیق مکتوب گردیده است.	دستورالعمل ساخت آن توسط خداوند به موسی ابلاغ شد و موسی دستور داد بر اساس ابعاد وحی شده به او میشکان ساخته شود.	خیمه عبادت (میشکان)	یهودیت
	از آثار خیمه عبادت بر اساس آنچه در عهد عتیق ذکر شده است؛ و براساس کاوش‌های انجام شده آثار باقی‌مانده بسیار ناچیز است.					
	منابع گوناگون نظری و تاریخی، به شرح ویژگی‌های خیمه عبادت پرداخته‌اند.	متون نظری تاریخی				
	با حداقل اختلاف در نقل ویژگی‌های خیمه عبادت					
	به دلیل حساسیت‌های زیاد مذهبی در مورد این معبد کاوش‌های باستانی زیادی انجام شده است.	یافته‌های باستان‌شناسی		داود پسر یسی بر حسب فرمایش خدای تعالی معبد را طراحی کرد و محلش را معین نمود. اما سلیمان بنای معبد را شروع و تکمیل نمود.	معبد (هیکل) سلیمان	
	از آثار معبد سلیمان بر اساس آنچه در عهد عتیق ذکر شده است؛ و براساس حفاری‌ها انجام شده آثار باقی‌مانده، بسیار ناچیز است (فینکلشتاین و آلشرسیلبرمن ۱۳۹۶، ۱۷۸-۱۷۷)					
	منابع گوناگون نظری و تاریخی، به شرح ویژگی‌های معبد سلیمان پرداخته‌اند.	متون نظری تاریخی				
	با حداقل اختلاف در نقل ویژگی‌های معبد سلیمان (اختلافاتی در نقل جزئیات عناصر و اجزا وجود دارد).					

بخش قابل توجهی از منابع مطالعاتی در تاریخ اسلام پیرامون مسجد قباء و مسجد النبی بر گرفته از منابع و کتب تاریخی است؛ که برگرفته از قول و فعل پیامبر اسلام است.	بنا بر نقل منابع، عملیات باستان‌شناسی بر روی مسجد قباء انجام نگرفته است.	یافته‌های باستان‌شناسی	بنا بر نقل برخی از منابع	رسول اکرم مساحت مسجد را براساس خط سیر شتر خویش مشخص نمود و خط قبله را تعیین کرد و سپس همراه صحابه، به ساخت آن مشغول شد (دیاریکری، ۱۹۸۴م، ۳۳۸).	مسجد قباء	اسلام
	منابع گوناگون نظری و تاریخی، به شرح ویژگی‌های مسجد قباء پرداخته‌اند.	متون نظری تاریخی	بر اساس ابلاغ وحی به پیامبر اسلام و در نهایت دستورالعمل طراحی و ساخت در سخن و فعل پیامبر اسلام نمایان شده است (در قرآن مطلبی پیرامون	زمانی که پیامبر اسلام وارد یثرب شد؛ شتر خود را رها کرد و قرار را بر این گزارد که هر جا شتر او متوقف شود؛ همانجا محل سکونتش باشد. شتر در محل فعلی مسجد زانو زد و مسجد و خانه پیامبر همانجا ساخته شد (جعفریان، ۱۳۸۲، ۲۰۲).		
	اختلافاتی در نقل ویژگی‌های مسجد قباء وجود دارد.		یافته‌های باستان‌شناسی		دستورالعمل طراحی و ساخت مسجد درج نشده است).	
	بنا بر نقل منابع، عملیات باستان‌شناسی بر روی مسجد النبی انجام نگرفته است.	متون نظری تاریخی	منابع گوناگون نظری و تاریخی، به شرح ویژگی‌های مسجد النبی پرداخته‌اند.			
با حداقل اختلاف در نقل ویژگی‌های مسجد النبی						

جدول ۵. مبنای مبانی نظری شریعت یهود و اسلام پیرامون طراحی و ساخت (نخستین) بناهای عبادی و مساجد (مأخذ: نگارندگان)

ویژگی‌های کلی خیمه عبادت: شامل سه بخش خیمه عبادت، قربانگاه و حیاط عبادتگاه می‌باشد. در قسمت خیمه عبادت، شامل یک لایه درونی به نام قدس الاقداس بود و لایه بیرونی محل مقدس نام داشت (خروج باب ۲۷ و ۲۶).

ویژگی‌های میشکان از دیدگاه کتاب خروج: خیمه عبادت را با ده پرده از کتان لطیف ریزبافت و نخ‌های آبی، ارغوانی و قرمز درست کن. پوشش سقف عبادتگاه را از پشم بز به شکل چادر بیاف. دو پوشش دیگر درست کن؛ یکی از پوست قوچ که رنگش سرخ شده باشد و دیگری از پوست خنز، و آنها

کام اول: مبانی نظری شریعت یهود پیرامون طراحی معماری و ساخت (نخستین) بناهای عبادی بر مبنای مطالعه و تحلیل متون کتب عهد عتیق

۱. خیمه عبادت

معمار و سازنده: خدا به موسی گفت: «من بصل‌ئیل را که پسر اوری و نوه حور از قبیله یهودا است انتخاب کرده‌ام؛ و او را از روح خود پر ساخته‌ام و به او حکمت و توانایی و مهارت بخشیدم؛ تا خیمه عبادت را بسازد در ضمن اهل‌یاب، پسر اخیسامک از قبیله‌دان را نیز انتخاب کرده‌ام تا دستیار او باشد» (خروج باب ۳۱).

را با قطعاتی از تخته‌های سرو پوشانند. درازا و پهنا و بلندی قدس الاقداس، هر یک ده متر بود و سطح دیوارهای داخلی آن با طلا پوشانده شده بود. سپس سلیمان از چوب سرو یک قربانگاه برای آن درست کرد. روکش قربانگاه از طلای خالص بود. سلیمان دو مجسمه بشکل فرشته از چوب زیتون ساخت که بلندی هر کدام از آنها پنج متر بود و آنها را در داخل قدس الاقداس قرار داد. دیوارهای هر دو اتاق خانه خدا با نقش‌های فرشتگان و درختان خرما و دسته‌های گل، منبت‌کاری شده بود. برای در ورودی قدس الاقداس، دو لنگه در از چوب زیتون ساختند. این دو لنگه در نیز با نقش‌های فرشتگان و درختان خرما و دسته‌های گل منبت‌کاری شده و تمام با روکش طلا پوشانیده شده بود. چهار چوب در ورودی خانه خدا که به اتاق جلویی باز می‌شد؛ از چوب زیتون ساخته شده بود. این در، از چوب صنوبر ساخته شده بود و چهار لنگه داشت که دوبه‌دو بهم متصل بود و تا می‌شد. این درها نیز با نقش‌های فرشتگان و درختان خرما و دسته‌های گل منبت‌کاری شده و تمام با روکش طلا پوشانیده شده بود. حیاطی در جلو خانه خدا ساخته شد که دیوارهای آن از سه ردیف سنگ تراشیده و یک ردیف چوب سرو تشکیل شده بود. سلیمان جلو خانه خدا دو ستون ساخت؛ و روی هر کدام یک سرستون قرار داشت. سپس ستون‌ها را جلو خانه خدا، یکی در طرف راست و دیگری در سمت چپ برپا نمود (اول پادشاهان باب ۶؛ دوم تواریخ باب ۳).

را به ترتیب روی پوشش اولی بینداز. چوب بست خیمه عبادت را از تخته‌های چوب افاقیا بساز. در داخل خیمه، یک پرده از کتان لطیف ریزبافت و نخ‌های آبی، ارغوانی و قرمز درست کن؛ و نقش فرشتگان را با دقت روی آن گلدوزی نما. چهار ستون از چوب افاقیا با روکش طلا که چهار قلاب طلا هم داشته باشد برپا کن. ستون‌ها باید در چهارپایه نقره‌ای قرار گیرند. پرده را به قلاب‌ها آویزان کن. این پرده باید بین «قدس» و «قدس الاقداس» آویزان شود تا آن دو را از هم جدا کند (خروج باب ۲۶).

۲. معبد سلیمان

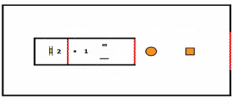
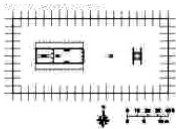
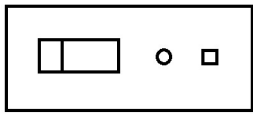
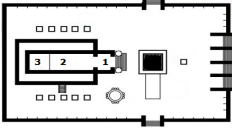
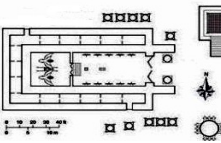
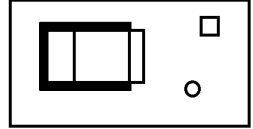
معمار و سازنده: داوود می‌خواست هیکلی برای خداوند بسازد و زمین آن را برای ساختش خریداری کرد؛ اما خداوند وعده داد پسرش سلیمان آن هیکل را به اتمام خواهد رساند (یکم تواریخ باب ۱۷). (ساخت معبد توسط سلیمان در قرآن نیز بیان شده است؛ (سبا/ آیات ۱۳-۱۲)؛ ساخت معبد نه توسط فقط انسان‌ها و بلکه توسط جن‌هایی که سلیمان بر آن‌ها حاکم شده بود انجام می‌شود).

ویژگی‌های کلی معبد سلیمان: معبد دارای اتاقی اندرونی به نام قدس الاقداس بود؛ که تابوت عهد و ده فرمان در آن قرار داشت. هخال: راهروی ورودی. محل قدس: مکانی قبل از ورود به قدس الاقداس. حوضچه برنزی: موسوم به دریای شلومو (سلیمان) حوضچه آبی که کاهنان قبل از شروع مراسم عبادی دست و پای خود را در آن می‌شستند.

ویژگی‌های معبد سلیمان از دیدگاه کتاب اول پادشاهان و دوم تواریخ: طول خانه خدا سی متر، عرض آن ده متر و ارتفاعش پانزده متر بود. ایوان جلو ساختمان ده متر درازا و پنج متر پهنا داشت. در دیوارهای ساختمان پنجره‌ای باریک کار گذاشته شده بود. یک سری اتاق در سه طبقه دور ساختمان و چسبیده به آن درست کردند؛ عرض اتاق‌های طبقه اول دو و نیم متر، طبقه دوم سه متر و طبقه سوم سه و نیم متر بود. برای اینکه مجبور نباشند سر تیرهای این اتاق‌ها را به داخل دیوار خانه خدا فرو کنند؛ پشته‌هایی چسبیده به دیوار خانه خدا ساختند و سر تیرهای سرو را روی آنها قرار دادند. در ورودی طبقه اول در سمت جنوبی خانه خدا بود و طبقه دوم و سوم بوسیله پله‌های مارپیچی به طبقه اول راه داشت. پس از تکمیل ساختمان، سلیمان دستور داد سقف ساختمان را با تیرها و تخته‌های چوب سرو ببوشانند. ارتفاع اتاق‌های دور ساختمان دو و نیم متر بود که با تیرهای سرو آزاد به معبد متصل می‌شدند. وقتی بنای خانه خدا به پایان رسید؛ دیوارهای داخل را با چوب سرو و کف آن را با چوب صنوبر پوشانند. قسمت انتهایی خانه خدا را بطول ده متر به وسیله دیواری از چوب سرو جدا ساختند و آن اتاق را به «قدس الاقداس» اختصاص دادند. تمام دیوارهای سنگی داخل خانه خدا

جمع بندی	پلان (بر اساس نظریه محققین)	پلان (بر اساس شرح کتب عهد عتیق)	پلان شماتیک (بر اساس نظریه نگارندگان)	
میان شرح کتب عهد عتیق و شرح نظریه محققین از ویژگی های کلی هندسی، کمترین اختلاف وجود دارد.				خیمه عبادت
میان شرح کتب عهد عتیق و شرح نظریه محققین از ویژگی های کلی هندسی، کمترین اختلاف وجود دارد.				معبد (هیكل) سلیمان

جدول ۶. ویژگی های هندسی خیمه عبادت و معبد سلیمان (ماخذ: نگارندگان؛ ماخذ تصویر پلان خیمه عبادت (۱. قدس، ۲. قدس الاقداس) ویلسون^{۲۸} ۲۰۱۱؛ ماخذ تصویر پلان همکف هیكل سلیمان (۱. هخال، ۲. قدس، ۳. قدس الاقداس) گارفینکل و مومکولو ۲۰۱۹، ۱۱)

۱. مسجد قباء

معمار و سازنده: رسول اکرم مساحت مسجد را براساس خط سیر شتر خویش مشخص نمود و خط قبله را تعیین کرد و سپس همراه صحابه، به ساخت آن مشغول شد (ابن شهبه ۱۳۸۰، ۵۷).

ویژگی های مسجد قباء: گرداگرد مسجد، دیواری از سنگ های حرّه برافراشتند و سقف آن را بر روی سه ردیف ستون قرار دادند. به گفته ابن شهبه، طول و عرض مسجد مساوی و مساحت آن حدود ۳۴ متر بود (ابن شهبه ۱۳۸۰، ۵۷). این بنا از شمال مجاور زمین وسیع و از غرب مجاور زمین سعدبن خیشمه و «بنوعطیه» محصور شده بود. بعد از تغییر جهت قبله از بیت المقدس به کعبه، محل محراب از ستون سوم دیوار سمت شمالی مسجد، به ستون سوم دیوار سمت جنوبی مسجد تغییر مکان داده است؛ که قسمت فوقانی این ستون چوب کاری شده و به نقوشی مزین گشته بود (نجفی ۱۳۸۶، ۵۵).

۲. مسجد النبی

معمار و سازنده: پیامبر خدا در حقیقت طراح مسجد و به عبارتی ناظر و همکار در معماری آن محسوب می شوند. ایشان با داستان مبارک خود، خطی بر روی زمین به صورت مستطیل کشیدند و حد مسجد را تعیین کردند (مصطفی ۱۳۷۲، ۲۰۰).

ویژگی های مسجد النبی: طول مسجد ۳۵ متر و عرض آن ۳۰ متر که مساحت آن برابر با ۱۰۵۰ متر مربع می شد.

بحث: مبانی نظری شریعت اسلام پیرامون مبانی طراحی معماری و ساخت (نخستین) مساجد بر مبنای متون کتاب آسمانی

با مطالعه و بررسی قرآن کریم می توان گفت در قرآن کتاب آسمانی شریعت اسلام، اشاره ی صریح و شفافی به مبانی نظری شریعت اسلام پیرامون مبانی طراحی معماری و ویژگی های ساخت مسجد نشده است (در قرآن کریم در آیات متعددی از مسجد سخن به میان آمده است؛ اما تنها آیات ۱۷ و ۱۸ سوره توبه است که از شرایط طراح و سازندگان مسجد سخن گفته است. با دقت نظر به آیات یاد شده سوره توبه، می توان گفت کسانی حق طرح و ساخت مساجد را دارند که دارای ایمان به خدا و به روز قیامت، نماز گزاردن، زکات دادن و تنها از خدا ترسیدن برای معمار و سازندگان مسجد بسنده شده است) (مکارم شیرازی ۱۳۸۷، ۳۷۷-۳۷۶).

گام دوم: مبانی نظری شریعت اسلام پیرامون طراحی معماری و ساخت (نخستین) مساجد بر مبنای مطالعه و تحلیل قول (سخن) پیامبر اسلام - فعل (رفتار) پیامبر اسلام

(بدیهی است شرح و تحلیل قول و فعل پیامبر اسلام پیرامون طراحی و ساخت مساجد بر مبنای متون نظری و تاریخی است که توسط پژوهشگران مسلمان و غیرمسلمان، بیان و نگارش گردیده است).

پایه‌ها و پی دیوارها را از سنگ قرار دادند و دیوارها را از خشت خام برپا ساختند. پی دیوارهای مسجد با سنگ پر شد و دیوار نیز با پهنای ۷۵ سانتیمتر بنا گردید (مصطفی ۱۳۷۲، ۲۰۰). در انجام این کارها، رسول الله نیز همراه مهاجران و انصار به ساختن مسجد می‌پرداختند و خشت و سنگ را منتقل و تا کنار دیوارها می‌آوردند (ابن نجار ۱۴۲۷ ق، ۱۶۹). مراغی از ابن نجار نقل می‌کند از رسول خدا در مورد کیفیت و چگونگی ساختمان مسجد سؤال کردند؛ فرمودند: «مسجد من سایبانی همانند سایبان موسی است که چوب‌هایی به‌همراه داشت (سیوطی ۱۴۱۴ ق، ۷۶؛ بیهقی ۱۳۶۱، ۵۴۲). این سخن پیامبر اسلام یکی حکایت از سادگی بنا دارد و دیگر آن که به کار نبردن آجر و خشت در سقف و استفاده از برگ‌ها و شاخ‌های نخل خرما می‌تواند نور لازم را برای فضا فراهم سازد و آن را روشن‌گرداند و علاوه بر آن، به سبب وجود بادهایی که معمولاً در این اقلیم می‌وزید؛ هوای مطبوع را داخل فضا به جریان درآورد و باعث خنکی محل اقامه نماز گردد. ابن رسته اشاره می‌کند که این سقف با خاک رُس اندود نشده بود؛ به هنگام ریزش باران، مسجد پر از گل می‌شد (پاپادوپولو ۱۳۶۸، ۱۰). بر این اساس لازم بود ستون‌هایی تعبیه و استوار سازند تا بر فراز آن ستون‌ها سایه‌بان یا به عبارتی سقف را قرار دهند. بدیهی است، این ستون‌ها جز تنه درختان خرما و به عبارتی ستون چوبی مدور، چیز دیگری نخواهد بود؛ مصالحی که در مدینه و عربستان فراوان است. وجود نخلستان‌های انبوه در مدینه و دستیابی به تنه درختان خرما و برگ‌های نخل، معماری این شهر و سرزمین خشک و صحرائی که دارای تابستان‌های طولانی و گرم و بادهای سوزان و زمستان‌های کوتاه را شکلی دیگر بخشیده است. بدیهی است کاربرد چوب و تنه‌های درختان، به سبب گرمی هوا، برخلاف مناطق سردسیر و رطوبت‌زا، مصالح مناسبی محسوب می‌شوند که مناسب این وضعیت اقلیمی خاص هستند. بعد از برپایی ستون‌ها در فضای مورد نظر، روی آن از برگ‌های نخل که به یکدیگر بافته شده و با شاخه‌های محکم به صورت کلاف بر روی سطح تنه‌ها قرار می‌گرفت؛ پوشیده شد. یا به عبارت صالح لمعی، پل‌هایی از چوب بر روی تنه نخل‌ها استوار و روی آن با برگ نخل پوشیده شد که حدود ۲/۵ متر ارتفاع سقف را تشکیل می‌داد (شوازی ۱۳۹۵، ۲۰۰).

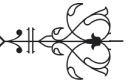

نام	پلان شماتیک (بر اساس نظریه نگارندگان و بر طبق متون تاریخی)		نظریه	تحلیل نظریه	پلان (بر اساس نظریه محققین) (به نظر چنین می رسد؛ در مورد مسجد قباء بر اساس نظریه دوم (پلان) ترسیم شده است)	جمع بندی
	نظریه اول	نظریه دوم				
مسجد قباء			<p>۱. به گفته ابن شهبه، طول و عرض مسجد مساوی بود (ابن شهبه ۱۳۸۰، ۵۷)</p> <p>۲. به گفته اکثر محققین، سقف مسجد را بر روی سه ردیف ستون قرار دادند.</p>	<p>پلان به هندسه مربع گونه می بایست نزدیکتر باشد.</p> <p>پلان به هندسه مستطیل گونه می بایست نزدیکتر باشد.</p>		میان شرح نظریه محققین از ویژگی های کلی هندسی، اختلافاتی وجود دارد.
مسجد النبی			<p>به گفته اکثر محققین، طول مسجد ۳۵ متر و عرض آن ۳۰ متر که مساحت آن برابر با ۱۰۵۰ مترمربع می شد.</p>	<p>پلان به هندسه مربع گونه (به طور کلی و حدودی) می بایست نزدیکتر باشد.</p>		میان شرح نظریه محققین از ویژگی های کلی هندسی، کم ترین اختلاف وجود دارد.

جدول ۷. ویژگی های هندسی مسجد قباء و مسجد النبی (مأخذ: نگارندگان؛ ماخذ تصویر پلان مسجد قباء (۱) مسجد قباء هنگام تاسیس، ۲. محراب به سوی بیت المقدس، ۳. محراب به سوی مکه، ۴. زمین وسیع) پیرنیا ۱۳۸۶، ۴۹؛ ماخذ تصویر پلان مسجد النبی (۱) فضای سرپوشیده رو به قبله، ۲. حیاط، ۳. صفا جهت اقامت یاران و مستمندان، ۴. اتاق های بخش مسکونی) پیرنیا ۱۳۸۶، ۱۳۶؛ هیلن برنر ۱۳۹۴، ۱۳

**پ) مطالعه و تحلیل: نخستین بناهای عبادی شریعت
یهود و مساجد شریعت اسلام (ویژگی‌ها و ساختار
گونه‌های نخستین)**

**مطالعه و تحلیل: ویژگی‌ها و ساختار گونه‌های
نخستین بناهای عبادی شریعت یهود (خیمه عبادت-
معبد سلیمان)**

نام عوامل	خیمه عبادت	معبد سلیمان	جمع‌بندی
از بعد ارتباط با محیط	با توجه به عدم امکان استقرار دائمی قوم یهود در بیابان، تاکید خداوند بر ضرورت وجود عبادت‌گاهی هماهنگ با شرایط و ایجاد سازه‌ای جمع‌شونده با قابلیت حمل و نقل آسان در بیابان بوده است.	معبد سلیمان بر روی تپه موريا قرار داشته‌است (موريا همچنین معروف به «کوه موريا» نام تپه‌ای است در اورشلیم که در سفر پیدایش به آن اشاره شده است). به طور کلی میان صخره سنگی موريا و معبد عظیم و سنگی سلیمان تجانس لازم وجود داشته است.	به صورت کلی می‌توان گفت میان معماری عبادت‌گاه‌های یهودیت با شرایط محیطی، سازگاری وجود داشته است.
نقش و تاثیر محیط بر خیمه عبادت و معبد سلیمان	پوشش جداره اصلی از کتان استفاده شده است که با توجه به شرایط آب و هوایی بیابان، می‌توان گفت؛ کتان در برابر حرارت مقاومت زیادی را دارا می‌باشد. سقف خیمه عبادت از پشم بز بافته شده است که با توجه به شرایط آب و هوایی بیابان می‌توان گفت قدرت مقاومت الیاف پشم در برابر عوامل خارجی خیلی زیاد است.	استفاده از چوب در بخش‌های مختلف معبد و سنگ در دیوارها متأثر از شرایط اقلیمی تپه موريا است.	
نقش و تاثیر شریعت بر خیمه عبادت و معبد سلیمان	طراحی و ساخت خیمه عبادت و معبد سلیمان، اعم از کلیات و جزئیات طرح با ارائه نوعیت مصالح جهت ساخت، در بخشی از کتب عهد عتیق به صورت کامل بیان و شرح داده شده است معمار و سازنده خیمه عبادت صاحب «حکمت، توانایی و مهارت» معرفی شده و معمار و سازنده معبد، «سلیمان» معرفی شده است. همچنین، در بخش‌های مختلفی از خیمه عبادت و معبد سلیمان به ارائه جزئیات طرح تزئینات پرداخته شده است.	طراحی و ساخت خیمه عبادت و معبد سلیمان، اعم از کلیات و جزئیات طرح با ارائه نوعیت مصالح جهت ساخت، در بخشی از کتب عهد عتیق به صورت کامل بیان و شرح داده شده است معمار و سازنده خیمه عبادت صاحب «حکمت، توانایی و مهارت» معرفی شده و معمار و سازنده معبد، «سلیمان» معرفی شده است. همچنین، در بخش‌های مختلفی از خیمه عبادت و معبد سلیمان به ارائه جزئیات طرح تزئینات پرداخته شده است.	شریعت یهود در بخش‌های گوناگون معماری عبادت‌گاه‌ها، اعم از کلیات و جزئیات طرح به ارائه آیت‌هایی مختلف پرداخته است.
طراحی و ساخت (دربخش) طراحی و ساخت (دربخش) ویژگی‌های معمار و سازنده (در بخش) آرایه‌ها و تزئینات			

نام عوامل	خیمه عبادت	معبد سلیمان	جمع‌بندی
طراح‌های هنری در خیمه عبادت و معبد سلیمان	نقوش (با طرح‌بندی گوناگون)	بخشی از دیوارهای داخلی با نقش‌های فرشتگان و درختان خرما و دسته‌های گل، منبت‌کاری شده بود.	در عبادت‌گاه‌های یهودیت طرح‌های هنری در بخش‌های مختلف به صورت کلی و جزئی به وفور وجود داشته است.
	بهره‌گیری از رنگ‌ها	در بخش‌های مختلف معبد از رنگ‌های گوناگونی استفاده شده است.	
	سایر طرح‌های تزئینی	استفاده از طلا و روکش طلا در سطح دیوارهای داخلی قدس الاقداس، روکش قربانگاه، روکش دو مجسمه ساخته شده و درهای ورودی	
ساختار هندسی	هندسه پلان خطی است.	هندسه پلان خطی است.	هندسه غالب عبادت‌گاه‌های یهودیت هندسه خطی است.
ویژگی و ساختار پلان	ساختار کلی متشکل از دو بخش ۱. قدس، ۲. قدس الاقداس	ساختار کلی متشکل از سه بخش ۱. هخال، ۲. قدس، ۳. قدس الاقداس	بخش‌های غالب عبادت‌گاه‌های یهودیت، قدس و قدس الاقداس است.
ویژگی و ساختار حجمی	به طور کلی، حجم خیمه عبادت به مکعب مستطیل نزدیکتر است.	به طور کلی، حجم معبد سلیمان به مکعب مستطیل نزدیکتر است.	حجم غالب عبادت‌گاه‌های یهودیت به مکعب مستطیل نزدیکتر است.
مصالح، عناصر و اجزاء	خیمه عبادت سازه‌ای چادری بود. که متشکل از ۱. پرده‌هایی از کتان لطیف (جداره اصلی) ۲. سقف عبادتگاه از پشم بز، پوست قوچ با رنگ سرخ و پوست خز ۳. چوب بست‌هایی از چوب افاقیا (به عنوان نگهدارنده)	معبد سلیمان متشکل از بدنه اصلی ساخته شده از جنس سنگ بود. سقف را با تیرها و تخته‌های چوب سرو پوشاندند. دیوارهای داخل را با چوب سرو و کف آن را با چوب صنوبر پوشاندند.	بخش قابل توجهی از مصالح عبادت‌گاه‌های یهودیت از مصالح ویژه و ترکیبی از مصالح بومی و غیربومی است.
ویژگی ابعاد، اندازه‌ها	به طور نسبی طول خیمه عبادت، سه برابر عرض آن است.	به طور نسبی طول معبد سلیمان، سه برابر عرض آن است	طول غالب عبادت‌گاه‌های یهودیت سه برابر عرض آنهاست.
	میان انسان (ابعاد انسانی) و ارتفاع فضای خیمه تناسب نسبی وجود داشت.	به طور کلی تناسبی میان انسان (ابعاد انسانی) و ارتفاع فضای معبد وجود نداشت (ارتفاع معبد سلیمان پانزده متر بود).	میان انسان و ارتفاع خیمه عبادت تناسب نسبی وجود دارد؛ اما در مورد معبد سلیمان این تناسب وجود ندارد.

جدول ۸. تحلیل ویژگی‌ها و ساختار خیمه عبادت و معبد سلیمان (مأخذ: نگارندگان)

مطالعه و تحلیل: ویژگی‌ها و ساختار گونه‌های نخستین مساجد در شریعت اسلام (مسجد قباء- مسجد النبی)

نام عوامل	مسجد قباء	مسجد النبی	جمع‌بندی
از بعد ارتباط با محیط	بنا بر منابع متقدم، بسیاری از بناهای قریه قبا سنگی بوده (مقدسی ۱۳۶۱، ۱۱۸)؛ و مسجد قباء نیز در تجانس با محیط از سنگ‌های حزه ساخته شده بود.	یثرب، شهری بود در «واحه‌ای»، در کنار کوه «سُلع»، با مجموعه‌ای از خانه‌های محقر با دیوارهایی از سنگ و گل و سقفی از شاخه‌های نخل و مسجد النبی نیز در تجانس و تطبیق با این محیط شکل گرفت.	می‌توان گفت میان معماری مسجد قباء و مسجد النبی با شرایط ویژه محیطی، سازگاری نسبی وجود داشته است.
نقش و تاثیر محیط بر مسجد قباء و مسجد النبی	استفاده از چوب و شاخه‌های نخل خرما در سقف‌ها و یا باز گذاشتن جهتی از بنا برای به جریان در آوردن باد جهت ایجاد فضایی خنک و مطبوع در روزهای گرم و نیز استفاده از سقف‌های کوتاه، استفاده از خشت‌های خام در دیوارها همگی متأثر از شرایط اقلیمی خاص شبه جزیره عربستان است.	استفاده از چوب و شاخه‌های نخل خرما در سقف‌ها و یا باز گذاشتن جهتی از بنا برای به جریان در آوردن باد جهت ایجاد فضایی خنک و مطبوع در روزهای گرم و نیز استفاده از سقف‌های کوتاه، استفاده از خشت‌های خام در دیوارها همگی متأثر از شرایط اقلیمی خاص شبه جزیره عربستان است.	
نقش و تاثیر شریعت بر مسجد قباء و مسجد النبی	شریعت اسلام در طرح و ساخت مسجد قباء و مسجد النبی، اعم از کلیات و جزئیات طرح، در فعل پیامبر اسلام نمایان شده است. همچنین، سایر موارد مرتبط نیز در سخنان پیامبر اسلام مبنی بر سلب و ایجاب احکام مرتبط با ویژگی‌های (کلی) معماری مساجد بیان شده است.	مذاهب اسلامی با نگرش‌ها و گرایش‌های گوناگون فکری، احکام سلبی و ایجابی نسبتاً متعددی پیرامون طراحی و ساخت، ویژگی‌های معمار و سازنده و احکام مرتبط با آرایه‌ها در مساجد دارند.	
طراحی (در بخش) طراحی و ساخت	نظریه اول	فاعد هرگونه طرح نقوش	
نقش و تاثیر شریعت بر مسجد قباء و مسجد النبی	نقش (با طرح‌بندی گوناگون)	نظریه دوم	فاعد هرگونه طرح نقوش
طراح‌های هنری در مسجد قباء و مسجد النبی	بهره‌گیری از رنگ‌ها	فاعد هرگونه رنگ و رنگ‌آمیزی	به طور کلی می‌توان گفت در قول و فعل پیامبر اسلام، آراستن مسجد، طلاکاری و نقاشی مساجد نهی شده است (در بخش قابل توجهی از نگرش‌های منسوب به شریعت اسلام هرگونه استفاده از طرح‌های هنری و تزئیناتی در مسجد را سلب کرده‌اند).
سایر طرح‌های تزئیناتی	فاعد هرگونه طرح تزئیناتی	فاعد هرگونه طرح تزئیناتی	

نام عوامل	مسجد قباء	مسجد النبی	جمع‌بندی
ویژگی و ساختار پلان	شرح نظریه اول	هندسه پلان متمرکز است.	با توجه به ارائه نظریات گوناگون به هندسه غالبی نمی‌توان اشاره کرد (اما به صورت نسبی می‌توان گفت هندسه متمرکز، غالب‌تر است).
	شرح نظریه دوم		
از بعد ساختار بخش‌های گوناگون	دارای فضای مسقف (در برخی منابع قافد سقف ذکر شده است) ستون‌دار (جهت اقامه نماز) می‌باشد.	۱. فضای سرپوشیده (ستون‌دار) رو به قبله (جهت اقامه نماز)، ۲. حیاط، ۳. صفا جهت اقامت یاران و مستمندان، ۴. اتاق‌های بخش مسکونی	فضای مسقف (یا قافد سقف) ستون‌دار جهت اقامه نماز، وجه مشترک غالب میان دو مسجد است.
ویژگی و ساختار حجمی شرح نظریه دوم	شرح نظریه اول	به طور کلی و نسبی، حجم مسجد النبی به مکعب مربع نزدیکتر است.	با توجه به ارائه نظریات گوناگون به حجم غالبی نمی‌توان اشاره کرد (اما به صورت نسبی می‌توان گفت حجم مکعب مربع غالبتر است)
	به طور کلی، حجم مسجد قباء به مکعب مربع نزدیکتر است.		
مصالح، عناصر و اجزاء	۱. دیوارها از سنگ حرّه، ۲. سقف از شاخه‌های خرما	۱. دیوارها از خشت خام، ۲. سقف از شاخه‌های خرما، ۳. ستون‌ها از تنه‌های خرما	بخش قابل توجهی از مصالح مورد استفاده ساده و کاملاً بومی بوده است.
ویژگی ابعاد- اندازه‌ها	شرح نظریه اول	به طور نسبی طول مسجد دو برابر عرض آن ذکر شده است.	با توجه به ارائه نظریات گوناگون به طول و عرض غالبی نمی‌توان اشاره کرد (اما به صورت نسبی می‌توان گفت: طول و عرض برابر، غالب‌تر است).
	شرح نظریه دوم		
از بعد تناسب مقیاس میان انسان و ارتفاع فضای عبادت‌گاه	به طور کلی میان انسان (ابعاد انسانی) و ارتفاع فضای مسجد تناسب وجود داشت.	به طور کلی میان انسان (ابعاد انسانی) و ارتفاع فضای مسجد تناسب وجود داشت (ارتفاع مسجد النبی ۲/۵ متر بود).	میان انسان و ارتفاع مسجد قباء و مسجد النبی تناسب نسبی وجود داشت.

جدول ۹. تحلیل ویژگی‌ها و ساختار مسجد قباء و مسجد النبی (مأخذ: نگارندگان)

با توجه به مباحث مطرح شده پیرامون ویژگی‌های نخستین بناهای عبادی در یهودیت و مساجد در شریعت اسلام، می‌توان در جداول ذیل به بررسی شباهت‌ها و تفاوت‌ها در ابعاد گوناگون پرداخت.

تفاوت‌ها و شباهت‌ها	کتاب نظری	کتاب دینی	نام	شریعت
در بخشی از کتب عهد عتیق، مبانی طراحی معماری و ساخت بناهای عبادی به صورت کامل ذکر گردیده است؛ اما در قرآن کتاب مقدس شریعت اسلام، هیچ گونه اشاره‌ای به مبانی طراحی معماری مسجد نشده است.	در بسیاری از کتب نظری (در قسمت پیشینه پژوهش اشاره شده است) که توسط اندیشمندان گوناگون (با گرایش‌های مختلف فکری) نگارش شده؛ بخشی از ویژگی‌های خیمه عبادت، معبد سلیمان، مسجد قباء و مسجد النبی و موارد مرتبط با مبانی نظری در هر شریعت ذکر گردیده است.	در کتاب «خروج» پیرامون مبانی طراحی معماری و ویژگی‌های ساخت خیمه عبادت بحث شده است.	خیمه عبادت (میشکان)	یهودیت
		در کتاب «اول پادشاهان، یکم تواریخ، دوم تواریخ، دوم سموئیل» پیرامون مبانی طراحی معماری و ویژگی‌های ساخت معبد سلیمان بحث شده است.	معبد (هیکل) سلیمان	
		در کتب عهد عتیق هیچ‌گونه اشاره‌ای به نام کنیسه نشده است.	کنیسه	
		در «قرآن» هیچ‌گونه اشاره‌ای به مبانی طراحی معماری و ویژگی‌های ساخت مسجد نشده است.	مسجد قباء مسجد النبی	اسلام

جدول ۱۰. کتاب دینی و نظری شریعت یهود و اسلام پیرامون طراحی معماری و ساخت بناهای عبادی و مساجد (مأخذ: نگارندگان)

موضوع	شریعت	نام	ویژگی و شرایط زمان ساخت	معمار و سازنده	سایر مشارکت‌کنندگان در ساخت	تفاوت‌ها و شباهت‌ها
نخستین بناهای عبادی شریعت یهود و مساجد شریعت اسلام	یهودیت	خیمه عبادت	جابجایی‌های متعدد و عدم یکجانشینی - توقف‌های کوتاه‌مدت و بلندمدت (توقف چهل ساله در صحرای سینا)	بصل تیل (موسی دستور داد بر اساس ابعاد وحی شده خیمه عبادت ساخته شود)	اهولیاپ	از جمله ویژگی‌های مشترک در هر دو شریعت، نقش و اهمیت معمار و سازنده عبادت‌گاه‌ها است که می‌بایست حائز شرایط خاصی جهت معماری و ساخت بناهای عبادی باشد.
		معبد سلیمان	پس از ورود و اقامت قوم یهود در سرزمین مقدس	سلیمان	نه فقط توسط انسان‌ها، و بلکه توسط جن‌هایی که سلیمان بر آن‌ها حاکم شده بود؛ انجام گردیده است (قرآن مجید، سبأ/ آیات ۱۳-۱۲)	
	اسلام	مسجد قباء	در زمان توقف کوتاه پیامبر اسلام و سایر همراهان ایشان در قریه قبا	پیامبر اسلام	عمار بن یاسر	
		مسجد النبی	پس از ورود و اقامت مسلمانان در یرش	پیامبر اسلام	صحابه، اعم از مهاجرین و انصار و نیز زنان در ساختن آن دخیل بودند.	

جدول ۱۱. بررسی ویژگی و شرایط زمان ساخت - معمار و سازندگان خیمه عبادت، معبد سلیمان، مسجد قباء، مسجد النبی (مأخذ: نگارندگان)

موضوع	عنوان	شباهت‌ها	تفاوت‌ها
بخش اول	تاریخ پیدایش نخستین بناها	شکل‌گیری نخستین عبادت‌گاه‌های ثابت و رسمی (در یهودیت معبد سلیمان - در اسلام مسجد النبی)، در یهودیت و اسلام با ورود و یکجانشینی به شهری مهم و حائز اهمیت (در یهودیت اورشلیم) از جنبه مذهبی و در اسلام (یثرب) از جنبه پایگاه دعوت توحیدی پیامبر اسلام) به وجود آمد. تا قبل از یکپارچگی و تشکیل عبادت‌گاه‌های رسمی نیز عبادت‌گاه‌های دیگری با ویژگی‌های خاص خود (از نظر ساختاری) شکل گرفت (در یهودیت خیمه عبادت - در اسلام مسجد قباء).	-
بخش دوم	واژه‌ها و مفاهیم منسوب به نخستین عبادت‌گاه‌ها	-	در یهودیت به تناسب موقعیت زمانی - مکانی و ویژگی خاص هر مقطع از تاریخ قوم یهود، عبادت‌گاهی مخصوص (با ویژگی‌های ساختاری مرتبط با خود) و با نام خاص خود به وجود آمده است؛ اما در تاریخ اسلام از ابتدای شکل‌گیری عبادت‌گاه، با نام «مسجد» شکل گرفت و در مقاطع مختلف تاریخی نیز با همان نام بوده است (البته مساجد در طول تاریخ با ظواهر و ساختارهای گوناگونی نمایان شده است).
-	مبانی نظری شریعت یهود و اسلام پیرامون نخستین بناها	معمار و سازنده عبادت‌گاه‌ها در هر دو شریعت دارای ویژگی‌های خاصی می‌بایست باشد در شریعت یهود صاحب «حکمت، توانایی و مهارت» عنوان شده است و در اسلام دارای شرایط پنج‌گانه، ایمان به خدا و به روز قیامت، نماز گزاردن، زکات دادن و تنها از خدا ترسیدن (قرآن مجید، توبه / آیات ۱۸-۱۷)	-
-	ویژگی‌ها و ساختار گونه‌های نخستین	-	در بخش ساختار پلان، طرح‌های هنری، نوعیت مصالح، ویژگی ابعاد و اندازه‌های مورد استفاده در عبادت‌گاه‌های یهودیت و اسلام، افتراق وجود دارد.

جدول ۱۲. بررسی شباهت‌ها و تفاوت‌های خیمه عبادت، معبد سلیمان، مسجد قباء، مسجد النبی (مأخذ: نگارندگان)

نتیجه‌گیری

منسوب به نخستین عبادت‌گاه‌ها، مبانی نظری شریعت یهود و اسلام پیرامون نخستین بناها و ویژگی‌ها و ساختار گونه‌های نخستین مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت و اشتراک و افتراق در هر بخش مشخص گردید. به طور کلی می‌توان گفت؛ در دو قسمت، تاریخ پیدایش نخستین بناها و مبانی نظری شریعت یهود و اسلام پیرامون نخستین بناها اشتراکات کلی وجود دارد؛ از جمله ویژگی‌های مشترک در هر دو شریعت در مورد برپایی نخستین عبادت‌گاه‌ها، شرایط و ویژگی‌های زمان ساخت و ویژگی‌های معماران و سازندگان عبادت‌گاه‌ها است؛ که قبل و بعد از ورود و یکجانشینی به شهری مهم و حائز اهمیت، ساخت عبادت‌گاه‌های موقت و ثابت شکل گرفته است و پیامبران الهی هر شریعت به صورت مستقیم و یا غیرمستقیم مأمور ساخت عبادت‌گاه در میان قوم خود بوده‌اند؛ و در دو قسمت، واژه‌ها و مفاهیم

عبادت‌گاه‌ها بناهایی خاص برای عبادت خداوند و یکی از مکان‌های مقدس و مورد احترام در شریعت یهود و اسلام هستند. خداوند به جهت اهمیت این بناها بر دیگر مکان‌ها، آن را به خود منسوب کرده و متعلق به خود دانسته تا مزیت آن بر دیگر مکان‌ها روشن شود. اختصاص بناهای عبادی به خداوند که منزه از صفات حسی است؛ اشارتی است بر اینکه این مکان مورد توجه خاص ذات اقدس اوست. لذا در این تحقیق به بررسی و تحلیل ساختار بناهای عبادی شریعت یهود و مساجد شریعت اسلام با تاکید بر مطالعه و تحلیل روند شکل‌گیری نخستین بناها بر مبنای متون نظری و دینی پرداخته شده است. به منظور بررسی موضوع مورد پژوهش در دو بخش کلی، بخش اول، تاریخ پیدایش نخستین بناها؛ بخش دوم، واژه‌ها و مفاهیم

منسوب به نخستین عبادت‌گاه‌ها و ویژگی‌ها و ساختار گونه‌های نخستین افتراق کلی وجود دارد؛ در یهودیت موقعیت‌های زمانی- مکانی، تاثیر مهمی در پیدایش هر عبادت‌گاه با نام مخصوص به خود بوده است. همچنین، در بخش ساختار پلان، طرح‌های هنری، نوعیت مصالح، ویژگی ابعاد و اندازه‌های مورد استفاده در عبادت‌گاه‌های (نخستین) یهودیت و اسلام، تفاوت‌های کلی و جزئی وجود دارد. در مقاله آینده می‌توان نگرش مسیحیت و اسلام (یا مسیحیت و یهودیت) را نسبت به طرح و ساخت عبادت‌گاه‌ها مورد تحلیل و بررسی قرار داد.

پی‌نوشت

۱. شریعت عبارت است از طریقه‌ای خاص، یعنی طریقه‌ای که برای امتی از امت‌ها و یا پیامبری از پیامبران مبعوث تعیین و آماده شده باشد (لیکن ظاهراً در عرف و اصطلاح قرآن کریم کلمه شریعت در معنایی استعمال می‌شود که خصوصی‌تر از معنای دین است).
۲. دیدگاه مبلغان دینی یهودیت، اندیشمندان بی‌طرف، مسلمانان در مورد آسمانی بودن کتب عهد عتیق یکسان نیست؛ اما باید توجه داشت که در بین بخشی از یهودیان، کتاب‌های عهد قدیم به‌عنوان کتاب مقدس مطرح هستند؛ نه به‌عنوان کتاب آسمانی، و این نکته بسیار حائز اهمیت است که حتی بخشی از پیروان این کتب هم اعتراف دارند این کتاب‌ها آسمانی و وحی الهی نیست؛ بر خلاف قرآن مجید که گفته می‌شود تمامی آن، کلام آسمانی پروردگار متعال است. توضیح این مطلب نیز به نظر ضروری است؛ آیاتی در قرآن وجود تحریف در تورات را ذکر کرده‌اند که وجود تحریف در این کتاب را امری قطعی می‌کند. اما محدوده این تحریف نیاز به بررسی دارد. در تقسیم می‌توان تحریف را بر سه نوع دانست: «تحریف لفظی»، «تحریف معنوی»، و «تحریف عملی». بنابر آیات قرآن، تحریف در تورات، هر سه نوع را شامل می‌شود. البته قرآن، همان‌گونه که به اصل وجود تحریف در تورات اشاره می‌کند؛ در مواردی، برخی قسمت‌های این کتاب با آنچه در قرآن آمده منطبق است و طبیعتاً نشان از عدم تحریف آن بخش‌ها دارد. در نهایت می‌توان نتیجه گرفت که تورات امروزی مخلوطی از سخن وحی و تحریفات بعدی است.
۳. پس از بازگشت قوم یهود از بابل، جامعه دینی نظام تازه‌ای یافت و معابدی ساخته شد که بعداً کنیسه (synagogue) نامیده شد (توفیقی ۱۳۸۵، ۱۸).
۴. Burke
۵. J. Daniel Hays
۶. The Temple and the Tabernacle
۷. Cornuke Robert
۸. Temple
۹. Jodi Magness
۱۰. The Archaeology of the Holy Land From the Destruction of Solomon's Temple to the Muslim Conquest
۱۱. Yosef Garfinkel
۱۲. Madeleine Mumcuoglu
۱۳. The Temple of Solomon in Iron Age Context
۱۴. Rivka Gonen
۱۵. Contested Holiness: Jewish Muslim, and Christian Perspectives on the Temple
۱۶. منظور از متون نظری، متونی است که توسط اندیشمندان و محققین گوناگون با گرایش‌های مختلف فکری و عقیدتی بیان شده است.

۱۷. Matassa
 ۱۸. Dashefsky
 ۱۹. Tachau

۲۰. در این پژوهش به منظور بررسی متون دینی در هر شریعت، از کتب عهد عتیق و قرآن بهره گرفته شده است.
 ۲۱. باید بپذیریم که در برخی موارد بهترین ترجمه برای واژه مسجد همان مفهوم عام آن یعنی پرستش‌گاه است (آذرنوش و مکوند ۱۳۸۹، ۱۴).
 ۲۲. «سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ» (آیه نخست سوره اسراء که معروف به آیه معراج است).
 ۲۳. زمانی که رسول خدا^(ص) نخستین بار در قبا مسجدی بنا کرد و پس از آن در مرکز مدینه مسجدالنبی^(ص) را ساخت؛ مسلمانان به دلیل آن که رسول خدا^(ص) در این مساجد نماز گزارده‌اند؛ به جایگاه نماز آن حضرت توجه و اعتنای کامل داشتند. پس از آن، هر قبیله‌ای وقتی اراده ساختن مسجدی را داشت؛ از آن حضرت دعوت می‌کرد تا در محلی از محدوده قبیله آنان نماز بخواند. پس از آن، قبیله مزبور همان نقطه را به‌عنوان مکانی متبرک مسجد می‌کردند (جعفریان ۱۳۸۲، ۱۵۰). نکته قابل تامل آن است که از معماری مساجد اولیه ساخته شده اطلاع در دست نیست و فقط به حضور پیامبر اسلام در مکان‌های مختلف و اقامه نماز در آن مکان‌ها اشاره شده است؛ و به نظر می‌رسد تنها دو مسجد قباء و مسجدالنبی که توسط پیامبر اسلام ساخته شده‌اند؛ در تاریخ و کتب مرتبط به چگونگی طرح و ساخت آنها اشاره شده است.

۲۴. Campo
 ۲۵. Patai
 ۲۶. Levine

۲۷. از آنجاییکه بررسی همه منابع و متون نظری و دیدگاه محققین شریعت یهود و اسلام پیرامون معماری بناهای عبادی و مساجد در این پژوهش نمی‌گنجد به بررسی کتب عهد عتیق در یهودیت و قرآن در اسلام بسنده شده است؛ به طور کلی و به‌عنوان ذکر نمونه می‌توان گفت اسلام از دیدگاه فقهی و کلامی به مذاهب گوناگونی قابل تقسیم است که برخی از این مذاهب خود به فرقه‌های مختلف و گاه هر فرقه به انشعابات چند تقسیم می‌شود. مذاهب اسلامی را می‌توان بر اساس بخش‌های معرفتی دین، به سه دسته تقسیم کرد. طبق نظر اکثر علماء، اسلام دارای سه بخش است: اعتقادات، احکام و اخلاق که از هر یک از این سه بخش، فرقه‌ها و مذاهب متعددی بیرون آمده است. از بخش اعتقادات، فرقه‌های کلامی، از بخش احکام، مذاهب فقهی، و از بخش اخلاق، فرقه‌های صوفی. مسلمانان از نظر اعتقادی به سه گروه تقسیم می‌شوند: ۱. فرقه‌های شیعی، ۲. فرقه‌های سنی، ۳. فرقه‌هایی که منشعب از اسلام هستند؛ ولی نه سنی‌اند و نه شیعه؛ که بررسی و تحلیل هر یک و نگارش در یک مقاله امکان‌پذیر نیست. به‌عنوان مثال، احکام فقه شیعه از طریق تحقیق در، منابع چهارگانه به‌دست می‌آید که عبارتند از قرآن، سنت، اجماع و عقل؛ که بررسی همه منابع یاد شده در این نوشتار نمی‌گنجد.

۲۸. Wilson

۲۹. با توجه به نظریات گسترده مطرح شده در شریعت اسلام، پیرامون منع زینت و آراستن مساجد، به نظر چنین می‌رسد نظریه مطرح شده در مورد مسجد قباء، دقیق نباشد.

منابع

۱. قرآن مجید.
۲. ابن اثیر، عزالدین علی. ۱۳۷۰. *الکامل فی التاریخ*، جلد سوم. ترجمه‌ی محمدحسین روحانی. تهران: اساطیر.
۳. ابن نجار، محمد بن محمود. ۱۴۲۷ق. *الدره الثمینة فی اخبار المدینة*. بیروت: شرکه دار الأرقم بن أبیالأرقم.
۴. ابن هشام، عبد الملک بن هشام. ۱۳۹۲. *السیره النبویه*. ترجمه‌ی مسعود انصاری. تهران: مولى.
۵. ایستاین، ایزیدور. ۱۳۸۸. *یهودیت، برسی تاریخی*. ترجمه‌ی بهزاد سالکی. تهران: مؤسسه حکمت و فلسفه ایران.
۶. آذرنوش، آذرتاش، و محمود مکوند. ۱۳۸۹. *بررسی زبان‌شناختی واژه قرآنی مسجد*. نشریه تحقیقات علوم قرآن و حدیث (۱۳): ۵-۱۸.

۷. بیهقی، احمد بن حسین. ۱۳۶۱. *دلایل النبوه*، جلد دوم. ترجمه‌ی محمود مهدوی دامغان. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی وزارت فرهنگ و آموزش عالی.
۸. پاپادوپولو، الکساندر. ۱۳۶۸. *معماری اسلامی*. ترجمه‌ی حشمت جزنی. تهران: مرکز نشر فرهنگی رجاء.
۹. پیترز، اف. ئی. ۱۳۸۴. *یهودیت، مسیحیت، و اسلام (کلمه و شریعت و قوم خدا)*. ترجمه‌ی حسین توفیقی. تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات ادیان و مذاهب.
۱۰. پیرنیا، محمد کریم. ۱۳۸۶. *آشنایی با معماری اسلامی ایران*. تهران: سروش دانش.
۱۱. _____ ۱۳۸۶. *سیک‌شناسی معماری ایرانی*. تهران: سروش دانش.
۱۲. توفیقی، حسین. ۱۳۸۵. *آشنایی با ادیان بزرگ*. تهران: سمت.
۱۳. تیواری، کدارات. ۱۳۷۸. *دین‌شناسی تطبیقی*. ترجمه‌ی سید ابوطالب فنایی. تهران: محسن.
۱۴. جعفریان، رسول. ۱۳۸۲. *آثار اسلامی مکه و مدینه*. تهران: مشعر.
۱۵. حاج سید جوادی، سید کمال. ۱۳۶۱. *سیری در معماری مسجد النبوی*. فصلنامه هنر (۲): ۱۱۸-۱۲۹.
۱۶. حُرّ عاملی، محمد بن حسن. ۱۴۱۴ق. *وسائل الشیعه*، جلد دهم. قم: آل البيت لإحياء التراث.
۱۷. حلبی، علی بن برهان. ۱۴۲۷ق. *السیره الحلبیه*، جلد دوم. بیروت: دار الکتب العلمیه.
۱۸. حمزه‌نژاد، مهدی، و ساناز رهروی‌پوده. ۱۳۹۵. *گونه‌شناسی مفهومی در پرستشگاه‌های یهودیان، مسیحیان و مسلمانان در دوره‌ی صفویه اصفهان (بر اساس ویژگی‌های قدسی تنزیه، تشبیه، جمال و جلال)*. پژوهش‌های معماری اسلامی ۴ (۲): ۱۷-۳۶.
۱۹. حمیدی، جعفر. ۱۳۶۴. *تاریخ اورشلیم*. تهران: امیرکبیر.
۲۰. دهخدا، علی‌اکبر. ۱۳۷۲. *لغتنامه دهخدا*. تهران: دانشگاه تهران.
۲۱. دهقان، فرید. ۱۳۸۹. *معماری اماکن مذهبی*. تهران: یزدا.
۲۲. دیاربکری، حسن بن محمد بن الحسن. ۱۹۸۴م. *تاریخ الخمیس فی احوال انفس النفیس*، جلد اول. بیروت: دار صادر.
۲۳. سجادی، صادق. ۱۳۷۷. *ابراهیم خلیل (ع)*. تهران: مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی.
۲۴. سمهودی، نور الدین. ۱۳۷۶. *خلاصه الوفاء بأخبار دار المصطفی*، جلد اول و سوم. ترجمه‌ی سید کمال حاج سیدجوادی. تهران: مشعر.
۲۵. سنگتراش، فتانه، و حسنعلی پورمند. ۱۳۹۸. *اندیشه‌ی یهودیان در ایجاد کنیسه، نمونه‌ی موردی: محله‌ی جویباره در اصفهان*. نشریه هنر و تمدن شرق (۲۶): ۲۰-۵.
۲۶. سیوطی، جلال‌الدین. ۱۴۱۴ق. *الحاوی للفتاوی*. بیروت: دار الفکر.
۲۷. شبه نمیری، ابوزید. ۱۳۸۰. *تاریخ المدینه المنوره*، جلد اول. ترجمه‌ی حسین صابری. تهران: مشعر.
۲۸. شوازی، اگوست. ۱۳۹۵. *تاریخ معماری*. ترجمه‌ی لطیف ابوالقاسمی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۲۹. عمید، حسن. ۱۳۷۵. *فرهنگ عمید*. تهران: مؤسسه انتشاراتی امیرکبیر.
۳۰. فینکلشتاین، ایسرائیل، و نیل آلشرسیلبرمن. ۱۳۹۶. *باستان‌شناسی کتاب مقدس*. ترجمه‌ی سعید کریم‌پور. تهران: سبزان.
۳۱. کاتب واقدی، محمد بن سعد. ۱۳۷۴. *الطبقات الکبری*، جلد اول. ترجمه‌ی محمود مهدوی دامغانی. تهران: انتشارات فرهنگ و اندیشه.
۳۲. کتاب اول پادشاهان.
۳۳. کتاب خروج.
۳۴. کتاب دوم تواریخ.
۳۵. کتاب دوم سموئیل.
۳۶. کتاب یکم تواریخ.
۳۷. محمدی و کیل، مینا. ۱۳۹۹. *رویکرد سه دین بزرگ اسلام، مسیحیت و یهود در باب شمایل و شمایل‌نگاری*. ماهنامه معرفت (۲۶۹): ۴۱-۵۲.
۳۸. مرتضی عاملی، سید جعفر. ۱۴۲۶ق. *الصحيح من سیره النبى الأظیم (ص)*، جلد دوم. قم: دارالحدیث.

۳۹. مصطفوی، حسن. ۱۳۶۸. *التحقیق فی کلمات القرآن الکریم*، جلد پنجم. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۴۰. مصطفی، صالح. ۱۳۷۲. *مدینه منوره*. ترجمه‌ی صدیق وسمقی. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۴۱. معین، محمد. ۱۳۵۱. *فرهنگ فارسی معین*. تهران: مؤسسه انتشاراتی امیرکبیر.
۴۲. مقدسی، محمد بن احمد. ۱۳۶۱. *احسن التقاسیم فی معرفه الاقالیم*، جلد اول. ترجمه‌ی علی نقی منزوی. تهران: کومش.
۴۳. مکارم شیرازی، ناصر. ۱۳۸۷. *برگزیده تفسیر نمونه*، جلد هفتم. تهران: دارالکتب اسلامی.
۴۴. ناس، جان بویبر. ۱۳۵۴. *تاریخ جامع ادیان*. ترجمه‌ی علی اصغر حکمت. تهران: فرانکلین.
۴۵. نجفی، محمدباقر. ۱۳۸۶. *مدینه‌شناسی*. تهران: مشعر.
۴۶. واعظ، بتول، و رقیه کاردل ایلواری. ۱۳۹۱. *تبیین تطبیقی مبانی نظری، شرعی و اخلاقی اسلام، یهودیت و مسیحیت*. پژوهش‌نامه معارف قرآنی (۹): ۶۷-۹۸.
۴۷. هاشمی رفسنجانی، اکبر، و جمعی از محققان. ۱۳۸۵. *فرهنگ قرآن*. قم: بوستان کتاب.
۴۸. هیلن برند، رابرت. ۱۳۹۴. *هنر و معماری اسلامی*. ترجمه‌ی اردشیر اشراقی. تهران: روزنه.

References

1. *Holy Quran*.
2. Amid, Hassan. 1996. *Amid Dictionary*. Tehran: Amir Kabir Publishing Institute.
3. Azarnush, Azartash, and Mahmud Makvand. 2010. The Linguistic Study Of The Quranic Term Masjid. *Quarterly Tahqiqat-E Ulum-E Quran Wa Hadith* (13): 5- 18.
4. Beihaghi, Ahmad bin Hussein. 1982. *Dalael al-Nbavat, Vol. 2*. Translated by Mahmoud Mahdavaei Damghan. Tehran: Elmi va Farhangi Press of MSRT.
5. *Book of Ist Kings*.
6. *Book of Exodus*.
7. *Book I Chronicles*
8. *Book II Chronicles*.
9. *Book II of Samuel*.
10. Burke, T. Patrich. 1996. *The Major Religions: An Introduction with Texts*. Hoboken, New Jersey: Wiley-Blackwell.
11. Campo, Juan E. 2009. *Encyclopedia of Islam*. New York: Brill Academic Pub.
12. Cornuke, Robert. 2014. *Temple: Amazing New Discoveries That Change Everything About the Location of Solomon's Temple*. New York: Lifebridge Books.
13. Dashefsky, A. S. 2018. *American Jewish Year Book*. Charleston, South Carolina: Nabu Press
14. Dehghan, Farbod. 2010. *Architecture of Religious Places*. Tehran: Yazda.
15. Dehkoda, Ali Akbar. 1993. *Dehkoda Dictionary*. Tehran: Tehran University Press.
16. Diar Bokri, Hassan ibn-e Muhammad ibn-e al-Hassn. 1984. *Tarikh al-Khamis fi Ahval Anfos al-Nafi, Vol. 1*. Beirut: Dar Sader.
17. Dopoulo, Alexandre. 1989. *Islamic Architecture*. Translated by Heshmat Jazni. Tehran: Raja Cultural Publications Center.
18. Ebn-e Asir, Ezzoddin Ali. 1991. *Al-Kamel fi Tarikh, Vol. 3*. Translated b Muhammad Hossein Ruhani. Tehran: Asatir.
19. Ebn-e Hosham, Abd ol-Malek ben Hosham. 2013. *Al-Sirat al-Nabaviah*. Translated by Masoud Ansari. Tehra: Mola.
20. Ebn-e Najjar, Muhammad ibn-e Mahmud. 2006. *The Precious Part of the City News*. Beirut: Dar al-Argham ben Abi-al Argham.

21. Epstein, Isidore. 2009. *Judaism: A Historical Presentation*. Translated by Behzad Saleki. Tehran: Iranian Institute of Philosophy.
22. Finkelstein, Israel, and Nil Alsher Silberman. 2017. *Biblical Archeology*. Translated by Saeed Karim-poor. Terhan: Sabzan.
23. Garfinkel, Yosef, and Madeleine Mumcuoglu. 2019. The Temple of Solomon in Iron Age Context. *Religions Journal* 10 (3): 1- 17.
24. Gonen, Rivka. 2003. *Contested Holiness: Jewish, Muslim, and Christian Perspective on the Temple Mount in Jerusalem*. Brooklyn, New York: Ktav Pub & Distributors Inc.
25. Haj Seyed Javadi, Seyed Kamal. 1982. A Glance to Architecture of MasjidoNabi. *Quarterly Honar* (2): 118- 129.
26. Halabi, Ali ibn-e Borhan. 2004. *Al-Sirah al-Halabiah, Vol. 2*. Beirut: Dar al-Kotob al-Elmiah.
27. Hamidi, Jafar. 1985. *History of Jerusalem*. Tehran: Amir Kabir.
28. Hamzenejad, Mahdi, and Sanaz Rahravi Poodeh. 2016. Conceptual Typology of Synagogues, Churches and Mosques during Safavid Era based on Sacred Attributes of Incomparability, Similarity, Beauty and Glory. *Researches in Islamic Architecture* 4 (2) :17-36
29. Hashemi Rafsanjani, Akbar, and a Group of Researchers. 2005. *Dictionary of Quran*. Qom: Boostan-e Ketab.
30. Hays, J. Daniel. 2016. *The Temple and the Tabernacle: A Study of God's Dwelling Places from Genesis to Revelation*. Ada, Michigan: Baker Books.
31. Hilenbrand, Robert. 2015. *Islamic Art and Architecture*. Translated by Ardeshir Eshraghi. Tehran: Rozaneh.
32. Horr-e Ameli, Muhammad ibn-e Hassan. 1994. *Vasaal al-Shia, Vol. 10*. Qom: Al al-Beit le-Ehya al-Toras.
33. Jafarian, Rasool. 2003. *Islamic Works of Mecca and Madina*. Tehran: Mashar.
34. Kateb Vaghedi, Muhammad Ibn-e Sad. 1995. *Al-Tabaghat al-Kobra, Vol. 1*. Translated by Mahmoud Mahdavi Damghani. Tehran: Farhang va Andishe Publicarion.
35. Levine, Lee I. 2000. *The Ancient Synagogue*. London: Yale University Press.
36. Magness, Jodi. 2012. *The Archaeology of the Holy Land from the Destruction of Solomon's Temple to the Muslim Conquest*. Cambridge: Cambridge University Press
37. Makarem Shirazi, Naser. 2008. *Abridged version of Tafsir Nemuneh, Vol. 7*. Tehran: Dar al-Kotob Eslamiah.
38. Matassa, L. D. 2018. *Invention of The Firstcentury Synagogue*. (J. M. Watson, Ed.) Atlanta: SBL Press.
39. Moeen, Muhammad. 1989. *Moeen Dictionary*. Tehran: Amir Kabir Publishing Institute.
40. Moghaddasi, Muhammad ibn-e Ahmad. 1999. *Ahsan al-Taghasim fi Marefat al-Aghalim, Vol. 1*. Translated by Alinaghi Monzavi. Tehran: Koomesh.
41. Mohammadi Vakil, Mina. 2020. The Approach of the Three Great Religions of Islam, Christianity and Judaism in terms of Icons and Iconography. *Marifat* (269): 41- 52.
42. Morteza Ameli, Seyed Jafar. 2005. *al-Sahih men Sirah al-Nabi al-Aazam, Vol. 2*. Qom: Dar al-Hadis.
43. Mostafavi, Hassan. 1989. *Al-Tahghigh fi Kalamat al-Quran al-Karim, Vol. 5*. Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance.
44. Najafi, Muhammad Bagher. 2006. *Madina Cognition*. Tehran: Mashar.
45. Nas, John Boyer. 1975. *Comprehensive History of Religions*. Translated by Ali Asghar Hekmat. Tehran: Franklin.

46. Patai, Raphael. 1990. *The Hebrew Goddess*. Michigan: Wayne State University Press.
47. Peter, F. E. 2005. *Judaism, Christianity, and Islam (the Word and the Law and the People of God)*. Translated by Hussein Tofighi. Tehran: Study and Research of Religions and Beliefs Center
48. Pirnia, Muhammad Karim. 2007. *Introduction to Islamic Architecture of Iran*. Tehran: Soroush-e Danesh.
49. _____. 2007. *Stylistic of Iranian Architecture*. Tehran: Soroush-e Danesh.
50. Sahmudi, Noor ol-Din. 1997. *Kholasa al-Vafa be-Akhbar Dar al-Mostafa, Vol. 1 and 3*. Translated by Seyed Kamal Haj Seyed Javadi. Tehran: Mashar.
51. Sajjadi, Sadegh. 1998. *Ibrahim Khalili^(PBUH)*. Tehran: The Great Islamic Encyclopedia Center.
52. Sangtarash, Fataneh, and HasanAli Pourmand. 2019. Jewish Thoughts on the Establishment of the Synagogue (Case Study: Joyabareh District in Isfahan). *Journal of Art and Civilization of the Orient* (26): 5- 20.
53. Sayyuti, Jalal al-Din. 1993. *Al-Havi le-al-Fatavi*. Beirut: Dar al-Fekr.
54. Shebhe Nemiri, Aboozeyd. 2001. *History of Madina, Vol. 1*. Translated by Hussein Saberi. Tehran: Mashar.
55. Shuazi, August. 2016. *History of Architecture*. Translated by Latif Abolghasemi. Tehran: Tehran University Press.
56. Tachau, W. G. 1960. *The Architecture of the Synagogue*. American Jewish Year Book.
57. Tiwari, Kedar Nath. 1999. *Comparative Religion*. Translated by Seyed Abutaleb Fanaee. Tehran: Mohsen.
58. Tofighi, Hussei, 2006. *Familiarity with Major Religions*. Tehran: SAMT.
59. Vaez, Batool, and Roghayeh Kardel Ilvari. 2012. Comparative explanation of the theoretical, religious and moral foundations of Islam, Judaism and Christianity. *Journal of Quranic Knowledge* (9): 67- 98.
60. Wilson, Ralph F. 2011. *Moses the Reluctant Leader: Discipleship and Leadership Lessons (JesusWalk Bible Study Series)*. Loomis, California : JesusWalk Publications.

Comparative Study of Jewish Religious Buildings and Mosques in Islam Focusing on the Study and Analysis of the Formation of the Early Buildings Based On Theoretical and Religious Texts

Amir Sadeghinejad *

PhD student of architecture, Art Faculty, Department of Architecture & Urbanization, IAUK, Kerman, Iran

Abbas Mas'oudi **

Corresponding Author: AP of Architecture Group, Art Faculty, Department of Architecture & Urbanization, IAUK, Kerman, Iran

Received: 21/01/2020

Accepted: 21/12/2020

Abstract

Type and level of religious beliefs, rules and contents can be represented in the culture generally and in the architecture and the structure of the sanctuaries specifically. In Judaism and Islam which are based on their special ideology, such representations are the sign of the religious thoughts, rules and beliefs related to their religion and worldview which is reflected in the appearance and the structure of the sanctuaries and mosques. Several views have been stated by the scholars on the features and the architecture of the religious buildings and mosques during different historical periods with different appearances and frameworks, but nothing has been mentioned about the general and specific differences and similarities of the early places of worship in the history of the Judaism and Islam. So, this study has investigated and analyzed the structure of the religious buildings of Judaism and the mosques of Islam focusing the analysis of the process of formation of the early buildings based on the theoretical and religious texts. The present study is considered a descriptive-analytical study in respect of research method. The results obtained from this study indicate the commonalities in the historical features of the time of appearance of the early places of worship in the Judaism and Islam. This was also specified in the investigation and lexical rooting of the words relating to the early religious buildings in Judaism and Islam: in Judaism the temporal-spatial situations of the Zion have been effective in the appearance of each place of worship with its special name. In the section of the theoretical fundamentals of Judaism and Islam it can be said on the features of the architect and manufacturer of the places of worship that they have some commonalities, but they differ in the various sections of architectural and structural design

Keywords: Judaism, Islam, early sanctuaries, places of worship, mosques

* sadeghi.nejad.amir.kiyan@gmail.com

** masoudiabbas@gmail.com

